

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας

ΔΠΜΣ ΖΩΑ: ΗΘΙΚΗ, ΔΙΚΑΙΟ, ΕΥΖΩΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2022-2023

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Το ζώο ως *de lege lata* υποκείμενο του δικαίου:
Μία ηθική, φιλοσοφική & ειδικτική προσέγγιση του δικαίου»

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ & ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ: 29.03.2024

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Επιβλέπων: ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Διδάκτωρ, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Μέλος ΔΕΠ, Καθηγητής, ΕΚΠΑ, Τμήμα Φιλοσοφίας, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΟΥΚΑΣ, Μέλος ΔΕΠ, Επίκουρος Καθηγητής, Παν/μιο Θεσσαλίας, Τμήμα Κτηνιατρικής, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΔΟΥΝΑ, ΑΜ: 7573132200028

Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας
Χριστίνα Α. Κουδουνά © 2024 – Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας

ΔΠΜΣ: ΗΘΙΚΗ, ΔΙΚΑΙΟ, ΕΥΖΩΪΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2022-2024

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Το ζώο ως de lege lata υποκείμενο του δικαίου:

Μία ηθική, φιλοσοφική & ειδικτική προσέγγιση του δικαίου»

Τριμελής Επιτροπή:

Επιβλέπων: ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Διδάκτωρ, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Μέλος ΔΕΠ, Καθηγητής, ΕΚΠΑ, Τμήμα Φιλοσοφίας, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΟΥΚΑΣ, Μέλος ΔΕΠ, Επίκουρος Καθηγητής, Παν/μιο Θεσσαλίας, Τμήμα Κτηνιατρικής, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΔΟΥΝΑ, ΑΜ: 7573132200028

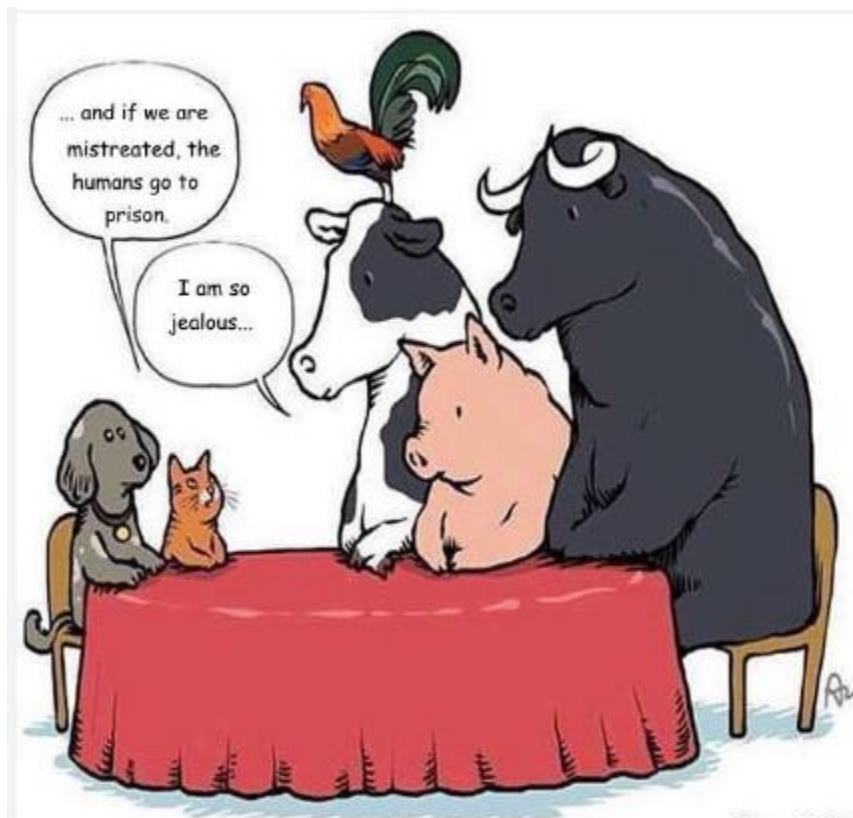
*Στον σύζυγό μου και την ακλόνητη πίστη του
σε εμένα και το όραμά μου για έναν ειρηνικότερο κόσμο.*

*Στον αγαπημένο και μονάκριβό μου γιο,
τον λόγο για κάθε αγώνα μου προς έναν πιο συμπονετικό κόσμο.*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Εισαγωγή	9
2. Η έννοια της προσωπικότητας στο νομικό και φιλοσοφικό πλαίσιο	9
2.1. Το νομικό πλαίσιο της έννοιας της προσωπικότητας	9
2.1.1. Ιστορική εξέλιξη	10
2.1.2. Τρέχουσες συζητήσεις	10
2.1.3. Διεθνείς προοπτικές	10
2.2. Το φιλοσοφικό πλαίσιο της προσωπικότητας	11
2.2.1. Ιστορικές Προοπτικές	11
2.2.2. Σύγχρονες συζητήσεις	12
2.2.3. Ηθικές επιπτώσεις	12
3. Η νομική ανάλυση του υποκειμένου του δικαίου	13
3.1. Το υποκείμενο δικαίου στην ελληνική έννομη τάξη	13
3.1.1. Ιστορικό πλαίσιο	13
3.1.2. Θεσμικές διατάξεις	13
3.1.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία Ελληνικών Δικαστηρίων	14
3.1.4. Σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμοί	14
3.1.5. Διεθνείς προοπτικές	14
3.1.6. Συμπέρασμα	14
3.2. Το Υποκείμενο Δικαίου στην Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη	15
3.2.1. Ιστορικό πλαίσιο	15
3.2.2. Θεσμικές διατάξεις	15
3.2.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία Ελληνικών Δικαστηρίων	15
3.2.4. Σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμοί	16
3.2.5. Διεθνείς προοπτικές	16
3.2.6. Συμπέρασμα	16
3.3. Το Υποκείμενο Δικαίου στη Διεθνή Έννομη Τάξη	17
3.3.1. Ιστορικό πλαίσιο	17
3.3.2. Σχετικές Συνθήκες και Συμβάσεις	17
3.3.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία	17
3.3.4. Σύγχρονα προκλήσεις	18
3.3.5. Επιπτώσεις για την παγκόσμια διακυβέρνηση	18
3.3.6. Συμπέρασμα	18
4. Νομική & Ηθική διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων στην Ελληνική, Ευρωπαϊκή και Διεθνή Έννομη τάξη	19
4.1. Ιστορική εξέλιξη	19
4.2. Ελληνική Έννομη Τάξη	19
4.3. Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη	20
4.4. Διεθνής Έννομη Τάξη	20
4.5. Δεοντολογικά ζητήματα	20
4.6. Σύγχρονες συζητήσεις	21
4.7. Συμπέρασμα	21

5. Η έννοια του ειδικισμού και η συσχέτισή του με τη συζήτηση για την απόδοση προσωπικότητας (ή μη) στα ζώα	22
6. Το ηθικό καθεστώς των ζώων και η ηθική προσέγγιση της απόδοσης ή μη προσωπικότητας σε αυτά	22
6.1. Επιχειρήματα για την αναγνώριση των ζώων ως προσώπων	23
6.1.1. Η ικανότητα να αισθάνονται πόνο	
6.1.2. Αυτογνωσία και συνείδηση	
6.1.3. Κοινωνικές σχέσεις	
6.2. Επιχειρήματα κατά της αναγνώρισης των ζώων ως προσώπων	23
6.2.1. Ορθολογισμός και αυτονομία	
6.2.2. Νομικές και πρακτικές επιπτώσεις	
6.2.3. Ανησυχίες σχετικά με την ολισθηρή κλίση	
6.3. Ο ωφελιμισμός (η "Απελευθέρωση των ζώων" του Peter Singer)	24
6.4. Προσεγγίσεις βασισμένες στα δικαιώματα / η θεωρία του δικαιωματοσμού (Tom Regan, "The Case for Animal Rights")	24
6.5. Αντιτιθέμενες επιπτώσεις για την απόδοση ή μη προσωπικότητας στα ζώα	25
7. Τα δικαιώματα των μη ανθρώπινων ζώων σύμφωνα με την Ελληνική, Ευρωπαϊκή και Διεθνή νομοθεσία	26
7.1. Ιστορική εξέλιξη	27
7.2. Ελληνική έννομη τάξη	27
7.2.1.1. Γενικά δικαιώματα βάσει της ελληνικής νομοθεσίας	27
7.2.1.2. Ειδικές διατάξεις του νόμου 4830/2021	28
7.3. Ευρωπαϊκή έννομη τάξη	28
7.4. Διεθνής έννομη τάξη	29
8. Η δυνατότητα ή μη των αντικειμένων σε δικαιώματα σύμφωνα με την Ελληνική, Ευρωπαϊκή και Διεθνή νομοθεσία	32
8.1. Ιστορικό πλαίσιο	32
8.2. Ελληνική έννομη τάξη	33
8.3. Διεθνής έννομη τάξη	33
8.4. Σύγχρονες συζητήσεις	34
9. Η ιστορική και ηθική προσέγγιση της αναγνώρισης των ανθρώπινων σκλάβων ως «προσώπων» και η αναλογική αναγνώριση των μη ανθρώπινων ζώων ως τέτοιων και το δικαίωμα τους στη ζωή (τους)	34
9.1. Το ιστορικό πλαίσιο της δουλείας και η αναγνώριση της προσωπικότητας	35
9.2. Ηθικός διάλογος για τα δικαιώματα των ζώων και την προσωπικότητα	35
9.3. Αναλογίες μεταξύ της αναγνώρισης των σκλάβων και των ζώων ως προσώπων	37
10. Νόμος και ηθική: η ειδικτική προσέγγιση της σύγχρονης κοινωνίας	38
10.1. Προσεγγίζοντας την έννοια του ειδικισμού	39
10.2. Η νομική θεμελίωση του ειδικισμού	39
10.3. Ηθικές προεκτάσεις του ειδικισμού	40
10.4. Προκλήσεις στον Ειδισμό: Ηθικές εναλλακτικές λύσεις και νομική μεταρρύθμιση	41
11. Συμπεράσματα	42
12. Βιβλιογραφία - Πηγές	44

1

¹ΜΤΦΡ. «... και αν μας κακομεταχειριστούν, οι άνθρωποι πάνε φυλακή». «Ζηλεύω τόσο πολύ...»
Ουδένα πνευματικό δικαίωμα επί της απεικόνισης έχει η γράφουσα ή αποπειράται να αποκτήσει στο πλαίσιο της παρούσας. Η εικόνα είναι δημόσια προσβάσιμη στον ιστότοπο της google μέσω της επιλογής αναζήτησης με λέξεις-κλειδιά. Ο/η δημιουργός της απεικόνισης παραμένει άγνωστος.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Με την παρούσα διπλωματική εργασία γίνεται μία απόπειρα για την όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εξέταση των ζώων ως προσώπων δικαίου, άλλης την απόδοση ή μη προσωπικότητας σε αυτά, περιλαμβάνοντας την τρέχουσα νομική κατάσταση ("de lege lata"), και προσεγγίζοντας αυτήν με μία κριτική ματιά σε συνδυασμό με την κοινωνική στόχευση. Για να καταστεί τούτο δυνατό, εκκινεί η ανάλυση από τις γενικές αρχές του δικαίου και το τί ορίζεται ως «πρόσωπο», πλαισιώνοντας τον όποιον ορισμό από τα ηθικά/φιλοσοφικά θεμέλια που επιτάσσουν την ανάδειξη ή μη των ζώων ως υποκειμένων δικαίου, υπό την ομπρέλα του ειδισμού, και την κατάργησή του για την απόδοση κοινωνικής δικαιοσύνης.

1.2. Η έρευνα δεν θα σταθεί μόνο στο ελληνικό δίκαιο, αλλά θα προσεγγίσει ορισμούς και ρυθμίσεις του ζητήματος της αντιμετώπισης των ζώων και σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, ενώ θα προσπαθήσει να αναδείξει παράλληλα τις εκάστοτε δικαιικές ρυθμίσεις σε συνάρτηση και με τις παραδόσεις και την κουλτούρα των εκάστοτε κοινωνιών. Σε αυτό το πλαίσιο ευελπιστώ να αναδείξω το χρονικό σημείο στο οποίο ο νομοθέτης επιλέγει να ρυθμίσει, εάν δηλαδή πρώτα επιτάσσει τη ρύθμιση η κοινωνία και εκείνος ακολουθεί ή πρώτα εκείνος προβαίνει στη ρύθμιση προτού του ζητηθεί.

1.3. Με τη διερεύνηση της διασταύρωσης της ηθικής, της φιλοσοφίας, του δικαίου και του ειδισμού, η έρευνα αποσκοπεί στην παροχή μιας αποχρωματισμένης κατανόησης της πολυπλοκότητας που ενυπάρχει στην αναγνώριση των ζώων ως υποκειμένων δικαίου, αλλά και των αντιφάσεων στις οποίες προβαίνει ο ίδιος ο νομοθέτης.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η έννοια της «προσωπικότητας» είναι θεμελιώδης τόσο στις νομικές όσο και στις φιλοσοφικές συζητήσεις, καθώς αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο για τα δικαιώματα, τα καθήκοντα και την ηθική εκτίμηση². Νομικά, η προσωπικότητα καθορίζει «ποιος» ή/και «τι» δικαιούται δικαιώματα και προστασία βάσει του νόμου³. Φιλοσοφικά, η έννοια της προσωπικότητας παρεισφρεί και εμβαθύνει στη φύση του εαυτού, της συνείδησης και της ύπαρξης καθεαυτής⁴. Στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται η εξέλιξη της προσωπικότητας, οι νομικές της προεκτάσεις, οι φιλοσοφικές συζητήσεις και η συσχέτιση αυτών των προοπτικών.

2.1. Το νομικό πλαίσιο της έννοιας της προσωπικότητας

Από νομικής άποψης, η προσωπικότητα και ο καθορισμός του περιεχομένου αυτής είναι ζωτικής σημασίας για τον προσδιορισμό του «ποιος» είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Ιστορικά, αυτό

² Naffine, Ngaire, "Law's Meaning of Life: Philosophy, Religion, Darwin and the Legal Person", Oxford: Hart Publishing, 2009

³ Warren, Mary Anne, "Moral Status: Obligations to Persons and Other Living Things", Oxford: Oxford University Press, 1997

⁴ Sartre, Jean-Paul, "Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology", translated by Hazel E. Barnes, New York: Washington Square Press, 1956

περιελάμβανε τους ανθρώπους, αλλά με την πάροδο του χρόνου, ορισμένα νομικά συστήματα άρχισαν να αναγνωρίζουν ορισμένα δικαιώματα στα ζώα, ακόμη και στις τεχνητές νοημοσύνες ή στις εταιρείες (νομικά πρόσωπα), όπως αναλύεται κατωτέρω.

2.1.1. **Ιστορική εξέλιξη:** Αρχικά, η νομική προσωπικότητα ήταν συνώνυμη με το «να είσαι άνθρωπος». Ωστόσο, η άποψη αυτή διευρύνθηκε ώστε να συμπεριλάβει οντότητες όπως οι εταιρείες, ήτοι τα νομικά πρόσωπα⁵, παρέχοντάς τους συγκεκριμένα νομικά δικαιώματα και ευθύνες⁶.

2.1.2. **Τρέχουσες συζητήσεις:** Ο νομικός ορισμός της προσωπικότητας παραμένει αμφιλεγόμενος, ιδίως όσον αφορά τα αγέννητα έμβρυα, τα ζώα και την τεχνητή νοημοσύνη. Για παράδειγμα, η συζήτηση γύρω από τις αμβλώσεις συχνά εξαρτάται από τη νομική αναγνώριση των εμβρύων ως προσώπων⁷.

2.1.3. **Διεθνείς προοπτικές:** Διαφορετικές δικαιοδοσίες προσεγγίζουν την προσωπικότητα με ποικίλους τρόπους, και ως εκ τούτου δεν υφίσταται «παγκόσμια» ταυτότητα του ορισμού αυτής ή του περιεχομένου της. Ορισμένες χώρες, για παράδειγμα, αναγνωρίζουν τα ποτάμια ή τις φυσικές οντότητες ως έχουσες νομικά δικαιώματα⁸, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές έννοιες της προσωπικότητας. Σημειώνεται ότι στην

⁵ Allen, Anita L. "Legal Personality and the Ethics of Corporate Governance", *Journal of Corporation Law* 30, no. 4 (2005): 573-586

⁶ Naffine, Ngaire, «*Law's Meaning of Life: Philosophy, Religion, Darwin and the Legal Person*», Oxford: Hart Publishing, 2009

⁷ Greely, Henry T., "The End of Sex and the Future of Human Reproduction", Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016

⁸ Αρκετές χώρες σε όλο τον κόσμο έχουν αναγνωρίσει στους ποταμούς και σε άλλες φυσικές οντότητες νομικά δικαιώματα, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί προσωπικότητας. Αυτή η νομική αναγνώριση αποτελεί μέρος ενός αυξανόμενου παγκόσμιου κινήματος για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του νομικού συστήματος, αναγνωρίζοντας ότι οι φυσικές οντότητες έχουν το δικαίωμα να υπάρχουν, να ευδοκιμούν, να διατηρούν και να αναγεννούν τους ζωτικούς τους κύκλους. Ακολουθούν ορισμένα αξιοσημείωτα παραδείγματα: **Νέα Ζηλανδία:** Το 2017, η Νέα Ζηλανδία χορήγησε στον ποταμό Whanganui νομική προσωπικότητα, καθιστώντας τον τον πρώτο ποταμό στον κόσμο που έλαβε τέτοιο καθεστώς. Η αναγνώριση ήταν το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας εκστρατείας των Μαορί, αναγνωρίζοντας τον ποταμό ως πρόγονο και ζωντανή οντότητα. [Ruru, Jacinta, "Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017: The First Ecosystem to Be Legally Recognised as a Person", *Lewis & Clark Law Review* 22, no. 4 (2018): 787-811], **Ινδία:** Το 2017, ακολουθώντας το παράδειγμα της Νέας Ζηλανδίας, το Ανώτατο Δικαστήριο του κρατιδίου Uttarakhand στην Ινδία αναγνώρισε τους ποταμούς Γάγγη και Γιαμούνα ως ζωντανές οντότητες με νομικά δικαιώματα. Ωστόσο, η απόφαση αυτή ανατράπηκε αργότερα από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας. [Kotru, Ruma. "Flowing into the Future: The Ganges and the Whanganui", *Environmental Law Review* 20, no. 1 (2018): 3-22], **Εκουαδόρ:** Το Εκουαδόρ ήταν η πρώτη χώρα που αναγνώρισε τα δικαιώματα της φύσης στο Σύνταγμά της, το οποίο εγκρίθηκε το 2008. Το Σύνταγμα αναγνωρίζει ότι η φύση, ή Pachamama, έχει δικαίωμα στον ολοκληρωμένο σεβασμό της ύπαρξής της και στη διατήρηση και αναγέννηση των κύκλων ζωής, της δομής, των λειτουργιών και των εξελικτικών διαδικασιών της. [Kauffman, Craig M., and Pamela L. Martin. "Constructing Rights of Nature Norms in the US, Ecuador, and New Zealand", *Global Environmental Politics* 17, no. 4 (2017): 43-62], **Βολιβία:** Η Βολιβία ψήφισε το νόμο για τα δικαιώματα της Μητέρας Γης το 2010, ο οποίος είναι ένας νόμος-πλαίσιο που παραχωρεί στη φύση νομικά δικαιώματα, συγκεκριμένα το δικαίωμα στη ζωή, την ποικιλομορφία, το νερό, τον καθαρό αέρα, την ισορροπία, την αποκατάσταση και τη διαβίωση χωρίς ρύπανση. [Gudynas, Eduardo, "Rights of Nature and the Social Imaginary in Latin America", *Perspectives on Global Development and Technology* 10, no. 3-4 (2011): 347-370], **Κολομβία:** Το 2016, το συνταγματικό δικαστήριο της Κολομβίας αναγνώρισε στον ποταμό Atrato δικαιώματα "προστασίας, διατήρησης, συντήρησης και αποκατάστασης" από το κράτος και τις τοπικές κοινότητες, δημιουργώντας προηγούμενο στη χώρα. [Cullinan, Cormac, and Camila Zepeda Lizama, "Recognizing the Rights of Nature: Lofty Ideal or Practical Reality?" *International*

ελληνική έννομη τάξη, αν και το άρθρο 24 Συντάγματος τονίζει τη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος προς όφελος των σημερινών και των μελλοντικών γενεών και καθορίζει τις αρχές για την αιεφόρο ανάπτυξη και χρήση των φυσικών πόρων της χώρα⁹, ωστόσο, αυτό δεν ισοδυναμεί με την αναγνώριση του περιβάλλοντος ή τμημάτων του ως νομικών προσώπων¹⁰.

2.2. Το φιλοσοφικό πλαίσιο της προσωπικότητας

Φιλοσοφικά, η προσωπικότητα είναι συνυφασμένη με τη συνείδηση, την ταυτότητα και την ηθική αξία¹¹. Τα κριτήρια για την προσωπικότητα σε αυτόν τον τομέα συχνά περιλαμβάνουν τη συνείδηση, τη λογική, την αυτο-κίνητη δραστηριότητα, την ικανότητα επικοινωνίας και την παρουσία αυτο-εννοιών. Με άλλα λόγια, η φιλοσοφική έννοια της προσωπικότητας διερευνά τα κριτήρια και τα χαρακτηριστικά που ορίζουν ένα άτομο ως πρόσωπο, διακρίνοντάς το από οντότητες που δεν είναι πρόσωπα¹². Οι φιλόσοφοι έχουν συζητήσει τα προσόντα για την προσωπικότητα, όπως η συνείδηση, ο ορθολογισμός, η αυτογνωσία και η ικανότητα ηθικής κρίσης, οδηγώντας σε διαφορετικές οπτικές για το τι συνιστά ένα πρόσωπο¹³.

2.2.1. Ιστορικές προοπτικές: Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης, δύο θεμελιώδεις προσωπικότητες της δυτικής φιλοσοφίας, προσέφεραν πρώιμες συζητήσεις για τη φύση του εαυτού και της ψυχής¹⁴, θέτοντας τις βάσεις για τις μετέπειτα συζητήσεις σχετικά με την προσωπικότητα¹⁵. Η θεωρία του Πλάτωνα για τις Μορφές και την αθανασία της ψυχής¹⁶ υποδηλώνει μια δυϊστική προσέγγιση, διαχωρίζοντας το φυσικό σώμα από την αιώνια ψυχή, την οποία συνδέει με την αληθινή ουσία της προσωπικότητας. Ο Αριστοτέλης, από την άλλη πλευρά, εισήγαγε την έννοια της "λογικής ψυχής"¹⁷, υποστηρίζοντας ότι η ικανότητα για λογική σκέψη είναι αυτό που διακρίνει τους ανθρώπους (πρόσωπα) από τα άλλα έμβια όντα.

Journal of Human Rights 25, no. 1 (2021): 22-41], **Μπαγκλαντές**: Το 2019, το Ανώτατο Δικαστήριο του Μπαγκλαντές αναγνώρισε σε όλους τους ποταμούς της χώρας το νομικό καθεστώς ζωντανών οντοτήτων με δικαιώματα. Η απόφαση αυτή ήταν μέρος μιας προσπάθειας για την προστασία των ποταμών από τη ρύπανση και την καταπάτηση. [Islam, M. Shahidul, "Legal Personhood of Nature and Rivers: A Critical Analysis", Journal of Environmental Law 32, no. 1 (2020): 135-158].

⁹ Papadopoulou, Lefkothea N., "Environmental Protection and the Greek Constitution: Ambition and Reality", In *Environmental Law and Governance in the European Union*, edited by Panos Koutrakos and Maria Lee, 145-163, London: Hart Publishing, 2015.

¹⁰ Psychogiopoulou, Evangelia., "Integrating Cultural Sustainability in Environmental Policies: An Assessment of the Greek Legal Framework", Journal of Arts Management, Law, and Society 45, no. 2 (2015): 85-97.

¹¹ Singer, Peter, "Practical Ethics", 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2011

¹² Dennett, Daniel C., "Consciousness Explained", Boston: Little, Brown and Co, 1991

¹³ Parfit, Derek, "Reasons and Persons", Oxford: Oxford University Press, 1984

¹⁴ Plato, "Republic", Translated by G.M.A. Grube, revised by C.D.C. Reeve. In "Plato: Complete Works", edited by John M. Cooper, 971-1223, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997

¹⁵ Aristotle, "Nicomachean Ethics", Translated by W.D. Ross, revised by J.O. Urmson, In "The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation", edited by Jonathan Barnes, Volume Two, 1729-1867, Princeton: Princeton University Press, 1984

¹⁶ Plato, "Phaedo", Translated by G.M.A. Grube, In "Plato: Complete Works", edited by John M. Cooper, 49-100, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997

¹⁷ Aristotle, "De Anima (On the Soul)", Translated by J.A. Smith, In "The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation", edited by Jonathan Barnes, Volume One, 641-692, Princeton: Princeton University Press, 1984

2.2.2. **Σύγχρονες συζητήσεις:** Οι σύγχρονες συζητήσεις έχουν επεκταθεί και εξετάζουν τις επιπτώσεις της γνωστικής επιστήμης, της τεχνητής νοημοσύνης και της βιοηθικής. Φιλόσοφοι όπως ο Peter Singer και ο Daniel Dennett συζητούν τα όρια της προσωπικότητας υπό το πρίσμα των νέων αντιλήψεων για τη συνείδηση και την τεχνητή νοημοσύνη. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη συζήτηση των ορίων της προσωπικότητας υπό το πρίσμα των νέων αντιλήψεων για τη συνείδηση και την τεχνητή νοημοσύνη, οι απόψεις του Peter Singer είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτες¹⁸. Ο Σίνγκερ, εξέχων βιοηθικολόγος στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα συνδέεται σημαντικά με την αίσθηση - την ικανότητα να βιώνει κανείς συνειδητά την ευχαρίστηση και τον πόνο. Σύμφωνα με τον Singer, η ικανότητα αυτή επεκτείνεται πέρα από τους ανθρώπους και στα ζώα, υποστηρίζοντας την αναγνώρισή τους ως αισθανόμενα πρόσωπα με δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στη ζωή¹⁹. Η άποψη αυτή αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την προσωπικότητα, υποδηλώνοντας ότι ορισμένα ζώα μπορεί να έχουν μεγαλύτερο βαθμό αυτογνωσίας και ικανότητας για ουσιαστικές σχέσεις από ό,τι ορισμένοι άνθρωποι, όπως τα βαριά ανάπηρα βρέφη ή εκείνα που βρίσκονται σε κατάσταση προχωρημένης γεροντικής ηλικίας. Το επιχείρημα του Singer, που έχει τις ρίζες του στην ωφελμιστική ηθική, επεκτείνεται σε μια κριτική του ειδισμού και καλεί για μια επαναξιολόγηση των ηθικών εκτιμήσεων απέναντι στα ζώα και τις δυνητικά οντότητες²⁰.

2.2.3. **Ηθικές επιπτώσεις:** Η φιλοσοφική συζήτηση σχετικά με την προσωπικότητα και το ποιος στα αλήθεια φέρει αυτήν, έχει βαθιές ηθικές επιπτώσεις, επηρεάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες εξετάζουν τη μεταχείριση των ζώων, τη διαχείριση του περιβάλλοντος και τον εκκολαπτόμενο τομέα των δικαιωμάτων της τεχνητής νοημοσύνης (AI). Καθένας από αυτούς τους τομείς παρουσιάζει μοναδικές προκλήσεις και ερωτήματα, πιέζοντας τα όρια των παραδοσιακών ηθικών πλαισίων και απαιτώντας νέες εκτιμήσεις για το τι σημαίνει να είναι κανείς "πρόσωπο" που αξίζει ηθικής εξέτασης. Πιο συγκεκριμένα, και στο πλαίσιο της παρούσας, το ζήτημα της προσωπικότητας των ζώων αμφισβητεί μακροχρόνιες απόψεις σχετικά με την ηθική κατάσταση των μη ανθρώπινων πλασμάτων. Φιλόσοφοι όπως ο Πίτερ Σίνγκερ²¹ υποστηρίζουν την επέκταση της προσωπικότητας στα ζώα με βάση την ικανότητά τους να

¹⁸ Singer, P., Tse, Y.F., "AI ethics: the case for including animals", AI Ethics 3, 539–551, 2023

¹⁹ Singer, Peter, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2010. Ο όρος σπισισμός, ή ειδισμός είναι γλωσσικό δάνειο από την αγγλική λέξη *speciesism*, που προέρχεται από τη λέξη *species* που σημαίνει "είδος". Γι' αυτό η λέξη αποδίδεται επιπλέον και ως ειδισμός. Η έννοια του σπισισμού ή ειδισμού δηλώνει τη διάκριση μεταξύ των διαφορετικών ζωικών ειδών, η οποία επιφέρει την εκμετάλλευση του ενός είδους από το άλλο. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον [Ρίτσαρντ Ράιντερ](#) (Richard D. Ryder) το 1973, αλλά καθιερώθηκε στο έργο του [Πίτερ Σίνγκερ](#) (Peter Singer) *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, ΒΙΚΙΠΑΙΔΕΙΑ,

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%80%CE%B9%CF%83%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

²⁰ Mitchell C. Ben, "What defines personhood? The distinct difference of humans", the Ethics & Religious Liberty Commission, 2020, <https://erlc.com/resource-library/articles/what-defines-personhood/>

²¹ Singer, Peter, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2010, ο.π.

βιώνουν πόνο και ευχαρίστηση, υποστηρίζοντας μια ωφελμιστική προσέγγιση στις ηθικές εκτιμήσεις που δίνει έμφαση στην ελαχιστοποίηση του πόνου, όπως προαναφέρθηκε. Αυτή η προσέγγιση προτείνει ότι τα ζώα, που διαθέτουν κάποιο επίπεδο συνείδησης ή (συν)αίσθησης και αντίληψης εαυτού και περιβάλλοντος, θα πρέπει να έχουν δικαιώματα που παραδοσιακά επιφυλάσσονται για τους ανθρώπους, οδηγώντας σε συζητήσεις σχετικά με τους νόμους για την ευημερία των ζώων, τη χορτοφαγία και την ηθική μεταχείριση των ζώων στην έρευνα²².

2.2.4. Αδιαμφισβήτητα, σε κάθε περίπτωση, εξετάζοντας πλέον ως κοινωνία τη μεταχείριση των ζώων, την περιβαλλοντική διαχείριση και τα δικαιώματα της Τεχνητής Νοημοσύνης μέσα από τον φακό της προσωπικότητας, ζυμώνεται μία προτροπή και καλούμαστε να αναπτύξουμε πιο περιεκτικές, ενσυναισθητικές και ολιστικές προσεγγίσεις στην ηθική, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τον πολύπλοκο ιστό ζωής και νοημοσύνης με τον οποίο μοιραζόμαστε τον κόσμο μας, οδηγούμενοι σε μία πιο συμπονετική ανθρωπότητα.

3. ΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

3.1. Το Υποκείμενο Δικαίου στην Ελληνική Έννομη Τάξη

Στα νομικά συστήματα παγκοσμίως, η έννοια της προσωπικότητας είναι θεμελιώδης, καθώς καθορίζει τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τη δικαιοπρακτική ικανότητα. Η Ελλάδα, με την πλούσια νομική της παράδοση, προσφέρει στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η προσωπικότητα και το υποκείμενο δικαίου στο νομοθετικό της πλαίσιο. Η παρούσα ανάλυση διερευνά τον ορισμό του προσώπου, άλλως τον ορισμό του υποκειμένου δικαίου, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, εξετάζοντας τις ιστορικές ρίζες, τις νομοθετικές διατάξεις και τις δικαστικές ερμηνείες.

3.1.1. Ιστορικό πλαίσιο

3.1.1.1. Η ελληνική νομική σκέψη ανάγεται στην αρχαιότητα, όπου η προσωπικότητα συχνά συνδεόταν με την ιθαγένεια και τη συμμετοχή στην πόλη και τα κοινά²³. Ειδικότερα, συναντούμε φιλοσόφους, όπως ο Αριστοτέλης, να προβληματίζονται σχετικά με τη φύση της προσωπικότητας, επηρεάζοντας τις μετέπειτα νομικές εξελίξεις. Αργότερα, παρατηρούμε το ρωμαϊκό δίκαιο, και ιδίως ο Κώδικας του Ιουστινιανού, να επηρεάζει επίσης τις ελληνικές νομικές έννοιες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την προσωπικότητα.

3.1.2. Θεσμικές διατάξεις

3.1.2.1. Ο Ελληνικός Αστικός Κώδικας (ΑΚ), που θεσπίστηκε το 1946, αποτελεί την κύρια πηγή αστικού δικαίου στην Ελλάδα. Ειδικότερα, το άρθρο 57 ΑΚ ορίζει τα νομικά πρόσωπα ως οντότητες ικανές να έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το άρθρο 58 ΑΚ προσδιορίζει τα φυσικά πρόσωπα ως άτομα από τη

²² Regan, Tom, «*The Case for Animal Rights*», University of California Press, 1983

²³ Papadakis, Nikolaos, "*Greek Legal History*", Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2017

γέννηση έως το θάνατο, δίνοντας έμφαση στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αυτονομία. Το άρθρο 61 ΑΚ απαριθμεί διάφορα νομικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων των ενώσεων, των εταιρειών και των ιδρυμάτων, ως τεχνητά πρόσωπα με νομική υπόσταση ως υποκείμενα δικαίου²⁴.

3.1.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία Ελληνικών Δικαστηρίων

3.1.3.1. Τα ελληνικά δικαστήρια έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία και εφαρμογή της έννοιας της προσωπικότητας και του ορισμού του υποκειμένου δικαίου. Συγκεκριμένα, η νομολογία έχει επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της προσωπικότητας, ώστε αυτή να συμπεριλάβει τα αγέννητα παιδιά, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα και τα συμφέροντά τους, ιδίως σε θέματα κληρονομιάς και ιατρικής περίθαλψης²⁵. Τα δικαστήρια έχουν επίσης αναγνωρίσει τη νομική προσωπικότητα οντοτήτων όπως οι εταιρείες και οι ενώσεις, χορηγώντας τους δικαιώματα και υποχρεώσεις χωριστά από τα μέλη τους.

3.1.4. Σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμοί

3.1.4.1. Η έλευση της βιοτεχνολογίας εγείρει πολύπλοκα ερωτήματα σχετικά με την προσωπικότητα, ιδίως όσον αφορά τα έμβρυα, την τεχνητή νοημοσύνη και τα μη ανθρώπινα ζώα. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η ελληνική νομοθεσία συνεχίζει μεν να εξελίσσεται ως απάντηση σε αυτές τις προκλήσεις, εξισορροπώντας τις παραδοσιακές αρχές με τις σύγχρονες πραγματικότητες, πλην όμως είναι αδιαμφισβήτητο ότι βρίσκεται τη σήμερον σε ένα μεταβατικό στάδιο, στο οποίο υφίσταται ένας «υπόγειος» αναβρασμός επαναπροσδιορισμού εννοιών και αξιών. Οι συζητήσεις στη νομική κοινότητα – ως απόηχος της κοινωνίας – συνεχίζονται σχετικά με τα δικαιώματα περιθωριοποιημένων ομάδων, όπως οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, αλλά και των μη ανθρώπινων ζώων, στα οποία αποδίδονται «ανθρωπογενείς» ιδιότητες (όπως δυνατότητα να πονούν, να λύνουν προβλήματα κλπ) και τους αναγνωρίζονται «ελευθερίες» χωρίς ωστόσο να εντάσσονται στα υποκείμενα δικαίου, αλλά τυπικά να ανήκουν ακόμη στα «πράγματα», αναδεικνύοντας τη διασταύρωση της προσωπικότητας με ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και ηθικά ζητήματα.

3.1.5. Διεθνείς προοπτικές

3.1.5.1. Η συμμετοχή της Ελλάδας σε διεθνείς οργανισμούς και η προσχώρηση σε διεθνείς συνθήκες συμβάλλουν στην κατανόηση και ερμηνεία της προσωπικότητας και των προϋποθέσεων για την αντιμετώπιση κάποιου ως υποκειμένου δικαίου. Η συγκριτική ανάλυση με άλλα νομικά συστήματα προσφέρει στοιχεία σχετικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της προσωπικότητας και την επίλυση, ενδεχομένως, σχετικών νομικών διαφορών.

3.1.6. Συμπέρασμα

²⁴ Voulgaris, Nikolaos, "Legal Personality in Greek Law: Entities Beyond Individuals", Journal of Legal Studies 15, no. 29 (2014): 142-158

²⁵ Perrakis, Stelios, "The Rights of the Unborn Child in Greek Law", European Journal of Health Law 7, no. 4 (2000): 369-376

3.1.6.1. Η έννοια της προσωπικότητας στην ελληνική νομοθεσία αντανακλά ένα μείγμα ιστορικών, νομοθετικών και δικαστικών επιρροών. Με ρίζες στην αρχαία φιλοσοφία και διαμορφωμένη από τις σύγχρονες νομικές εξελίξεις, το ελληνικό δίκαιο αναγνωρίζει τόσο τα φυσικά όσο και τα τεχνητά πρόσωπα, με εξελισσόμενες ερμηνείες για την αντιμετώπιση των σύγχρονων προκλήσεων. Ωστόσο, η ελληνική έννομη τάξη δεν δύναται να απαντήσει τη σήμερον στο ερώτημα, εάν τα (μη ανθρώπινα) ζώα είναι τελικά υποκείμενα δικαίου ή όχι. Καθώς η Ελλάδα πλοηγείται στις πολύπλοκες κοινωνικές αλλαγές και αγκαλιάζει τις διεθνείς υποχρεώσεις της, ο ορισμός της προσωπικότητας θα παραμείνει ακρογωνιαίος λίθος του νομικού της συστήματος.

3.2. Το Υποκείμενο Δικαίου στην Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη

Η έννοια της προσωπικότητας, αποτελεί θεμελιώδη έννοια της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, η οποία διαμορφώνει τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τη δικαιοπρακτική ικανότητα σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η παρούσα ανάλυση εμβαθύνει στον ορισμό του προσώπου, ως υποκείμενο δικαίου, σύμφωνα με το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο, διερευνώντας την ιστορική του εξέλιξη, τις νομοθετικές διατάξεις, τις δικαστικές ερμηνείες και τις σύγχρονες συζητήσεις

3.2.1. Ιστορικό πλαίσιο

3.2.1.1. Οι ρίζες των ευρωπαϊκών νομικών παραδόσεων είναι το ρωμαϊκό δίκαιο και οι εθιμικές πρακτικές. Το ρωμαϊκό δίκαιο ενέταξε για πρώτη φορά τη διάκριση μεταξύ φυσικών και τεχνητών προσώπων, επηρεάζοντας τα μεταγενέστερα ευρωπαϊκά νομικά συστήματα²⁶. Το εθιμικό δίκαιο από την άλλη συνέβαλε στην αναγνώριση της προσωπικότητας εντός του εκκλησιαστικού πλαισίου, διαμορφώνοντας περαιτέρω την ευρωπαϊκή νομική σκέψη.

3.2.2. Θεσμικές διατάξεις

3.2.2.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) χρησιμεύει ως ακρογωνιαίος λίθος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη. Ειδικότερα το άρθρο 1 της ΕΣΔΑ ορίζει ότι τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που προστατεύονται από τη Σύμβαση ισχύουν για «όλους όσους βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας [των συμβαλλομένων μερών]», υπονοώντας μια ευρεία κατανόηση της προσωπικότητας. Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), αναγνωρίζει τα δικαιώματα τόσο των φυσικών όσο και των νομικών προσώπων στο πλαίσιο της έννομης τάξης της ΕΕ. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης διασφαλίζει ρητά τα δικαιώματα των φυσικών προσώπων, ανεξαρτήτως ιθαγένειας ή νομικού καθεστώτος.

3.2.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων

²⁶ du Plessis, Paul J., "Legal History: Bridging the European and More Widespread Civil Law Traditions", European Review of Private Law 13, no. 3 (2005): 349-366

3.2.3.1. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ερμηνεία και εφαρμογή της ΕΣΔΑ, συμπεριλαμβανομένης της έννοιας της προσωπικότητας²⁷. Η νομολογία του ΕΔΑΔ έχει επιβεβαιώσει την ευρεία ερμηνεία της προσωπικότητας βάσει της Σύμβασης, επεκτείνοντας την προστασία σε διάφορες κατηγορίες ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των κρατουμένων, των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο. Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει επίσης αντιμετωπίσει καινοφανή ζητήματα, όπως τα δικαιώματα των αγέννητων παιδιών και το νομικό καθεστώς των διαφυλικών ατόμων, αντανακλώντας τις εξελισσόμενες κοινωνικές νόρμες και αξίες.

3.2.4. Σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμοί

3.2.4.1. Η άνοδος της βιοτεχνολογίας και η πρόοδος της ιατρικής επιστήμης θέτουν ηθικές και νομικές προκλήσεις στις παραδοσιακές έννοιες της προσωπικότητας, ιδίως όσον αφορά τα έμβρυα, την τεχνητή νοημοσύνη και τις μη ανθρώπινες οντότητες. Οι συζητήσεις συνεχίζονται σχετικά με τα δικαιώματα των ευάλωτων πληθυσμών, όπως οι πρόσφυγες, οι μετανάστες και οι απάτριδες, αναδεικνύοντας την ένταση μεταξύ της εθνικής κυριαρχίας και των διεθνών υποχρεώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο συνεχίζει να προσαρμόζεται στις νέες πραγματικότητες, εξισορροπώντας την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων με ευρύτερα κοινωνικά συμφέροντα και εκτιμήσεις δημόσιας πολιτικής.

3.2.5. Διεθνείς προοπτικές

3.2.5.1. Η συγκριτική ανάλυση με άλλα νομικά συστήματα προσφέρει γνώσεις σχετικά με τις διαφορετικές προσεγγίσεις για τον ορισμό της προσωπικότητας και την επίλυση των σχετικών νομικών διαφορών. Διεθνή μέσα, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, επηρεάζουν τα ευρωπαϊκά νομικά πρότυπα και συμβάλλουν στην καθολική κατανόηση της προσωπικότητας.

3.2.6. Συμπέρασμα

3.2.6.1. Η προσωπικότητα στην ευρωπαϊκή νομοθεσία αντανακλά μια δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ ιστορικού προηγούμενου, νομοθετικών διατάξεων, δικαστικών ερμηνειών και σύγχρονων συζητήσεων²⁸. Βασισμένο στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας, το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο αναγνωρίζει την εγγενή αξία και τα δικαιώματα των ατόμων, ανεξάρτητα από την εθνικότητα, το νομικό καθεστώς ή άλλα χαρακτηριστικά. Καθώς η Ευρώπη αντιμετωπίζει νέες προκλήσεις και αγκαλιάζει τις τεχνολογικές εξελίξεις, η έννοια της προσωπικότητας θα συνεχίσει να εξελίσσεται, με γνώμονα τις αρχές της δικαιοσύνης, της ισότητας και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁹.

²⁷ De Feyter, Koen, and George Pavlakos, eds., *"The European Convention on Human Rights: A Commentary"*, Oxford University Press, 2020

²⁸ Letsas, George, *"A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights"*, Oxford: Oxford University Press, 2009

²⁹ Harris, D. J., Michael O'Boyle, and Colin Warbrick, *"Law of the European Convention on Human Rights"*, 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014

3.3. Το Υποκείμενο Δικαίου στη Διεθνή Έννομη Τάξη

Η προσωπικότητα βρίσκεται στο επίκεντρο των διεθνών νομικών κειμένων, καθώς λειτουργεί ως θεμέλιο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη ρύθμιση των νομικών σχέσεων μεταξύ κρατών και ατόμων. Η παρούσα ανάλυση διερευνά την έννοια της προσωπικότητας στη διεθνή νομοθεσία, εξετάζοντας την ιστορική της εξέλιξη, τις σχετικές συνθήκες και συμβάσεις, τις δικαστικές ερμηνείες, τις σύγχρονες προκλήσεις και τις επιπτώσεις στην παγκόσμια διακυβέρνηση.

3.3.1. Ιστορικό πλαίσιο

3.3.1.1. Η προσωπικότητα στο διεθνές δίκαιο έχει τις ρίζες της στις εθιμικές πρακτικές, τις διπλωματικές σχέσεις και τις πρώτες συνθήκες μεταξύ κυρίαρχων κρατών. Συγκεκριμένα, η Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) αποτέλεσε κομβική στιγμή για την αναγνώριση της κυριαρχίας των κρατών ως νομικών προσώπων στο διεθνές σύστημα³⁰. Ακολούθως, η εμφάνιση του λόγου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διεύρυνε την έννοια της προσωπικότητας ώστε να συμπεριλάβει τα άτομα ως υποκείμενα που φέρουν δικαιώματα στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου³¹.

3.3.2. Σχετικές Συνθήκες και Συμβάσεις

3.3.2.1. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΑΔ), που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1948, διακηρύσσει την εγγενή αξιοπρέπεια και τα αναφαίρετα δικαιώματα όλων των μελών της ανθρωπίνης οικογένειας ως θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης.

3.3.2.2. Πολυάριθμες διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις, όπως το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC), αναγνωρίζουν τη νομική προσωπικότητα των ατόμων και τους παρέχουν συγκεκριμένα δικαιώματα και προστασία.

3.3.2.3. Οι συνθήκες και οι συμβάσεις θεσπίζουν επίσης το εκάστοτε νομικό πλαίσιο για την αναγνώριση άλλων οντοτήτων ως προσώπων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένων των κρατών, των διεθνών οργανισμών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων.

3.3.3. Δικαστικές ερμηνείες/ Νομολογία

3.3.3.1. Τα διεθνή δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Δικαστηρίου (ΔΔΔ) και των περιφερειακών δικαστηρίων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην ερμηνεία και εφαρμογή των διεθνών νομικών αρχών, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την

³⁰ Lesaffer, Randall, "The Westphalian Peace Treaties and the Development of the Tradition of Great European Peace Settlements Prior to 1648", *Grotiana* 21 (2000): 71-91

³¹ Morsink, Johannes, "The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent", Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999

προσωπικότητα³². Η νομολογία αυτών των δικαστικών οργάνων έχει επιβεβαιώσει τα δικαιώματα και τη νομική θέση των ατόμων, των κρατών και άλλων οντοτήτων στο πλαίσιο της διεθνούς έννομης τάξης³³.

3.3.3.2. Αξιοσημείωτες υποθέσεις έχουν αντιμετωπίσει ζητήματα όπως η ευθύνη του κράτους για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το νομικό καθεστώς των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο³⁴ και η ευθύνη των πολυεθνικών εταιρειών για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁵.

3.3.4. Σύγχρονες προκλήσεις

3.3.4.1. Η ραγδαία παγκοσμιοποίηση, οι τεχνολογικές εξελίξεις και οι γεωπολιτικές μετατοπίσεις παρουσιάζουν νέες προκλήσεις για τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί προσωπικότητας στο διεθνές δίκαιο. Οι συζητήσεις εξακολουθούν να αφορούν στα δικαιώματα των εύλωτων πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων, των μεταναστών, των αυτοχθόνων πληθυσμών και των απάτριδων, των οποίων το νομικό καθεστώς μπορεί να είναι αβέβαιο ή αμφισβητούμενο.

3.3.4.2. Από την άλλη παρατηρείται ταυτόχρονα μία μεταστροφή των κοινωνιών σε παγκόσμιο επίπεδο, που καθιστούν ως αναδυόμενα ζητήματα τα ψηφιακά δικαιώματα, την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, στην οποία εντάσσεται και ο προσδιορισμός της ταυτότητας των μη ανθρώπινων ζώων ως υποκειμένων δικαίου ή όχι, και τη ρύθμιση της τεχνητής νοημοσύνης, εγείροντας σύνθετα ερωτήματα σχετικά με το πεδίο εφαρμογής και την εφαρμογή της προσωπικότητας σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο.

3.3.5. Επιπτώσεις για την παγκόσμια διακυβέρνηση

3.3.5.1. Η αναγνώριση της προσωπικότητας στη διεθνή νομοθεσία έχει βαθιές επιπτώσεις στην παγκόσμια διακυβέρνηση, διαμορφώνοντας την κατανομή των δικαιωμάτων, των ευθυνών και των πόρων μεταξύ κρατών και ατόμων.

3.3.5.2. Οι διεθνείς νομικοί κανόνες και θεσμοί λειτουργούν ως εν τοις πράγμασι μηχανισμοί για την προώθηση και την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων όλων των προσώπων, ανεξάρτητα από την εθνικότητα, την εθνικότητα, το φύλο ή άλλα χαρακτηριστικά τους. Η συνεργασία μεταξύ κρατών, διεθνών οργανισμών, φορέων της κοινωνίας των πολιτών και άλλων ενδιαφερομένων είναι απαραίτητη για την προώθηση των αρχών της ισότητας, της δικαιοσύνης και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στη διεθνή σκηνή.

3.3.6. Συμπέρασμα

³² Alter, Karen J., *"The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights"*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014

³³ Buergenthal, Thomas, Dinah Shelton, and David P. Stewart, *"International Human Rights in a Nutshell"*, 4th ed. St. Paul, MN: West Academic Publishing, 2009

³⁴ Goodwin-Gill, Guy S., and Jane McAdam, *"The Refugee in International Law"*, 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2007

³⁵ Scott, Craig M., *"Torture as Tort: Comparative Perspectives on the Development of Transnational Human Rights Litigation"*, Oxford: Hart Publishing, 2001

3.3.6.1. Η προσωπικότητα στη διεθνή νομοθεσία περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δρώντων, συμπεριλαμβανομένων ατόμων, κρατών και άλλων οντοτήτων, καθένα από τα οποία έχει δικαιώματα, υποχρεώσεις και νομική θέση στο πλαίσιο της παγκόσμιας έννομης τάξης. Βασισμένα στις αρχές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ισότητας και της δικαιοσύνης, τα διεθνή νομικά πλαίσια παρέχουν προστασία σε όλα τα πρόσωπα, ανεξάρτητα από το καθεστώς ή τις περιστάσεις τους. Καθώς ο κόσμος αντιμετωπίζει όλο και πιο σύνθετες προκλήσεις, η έννοια της προσωπικότητας θα συνεχίσει να εξελίσσεται, αντανακλώντας τις μεταβαλλόμενες νόρμες, αξίες και πραγματικότητες στην επιδίωξη μιας πιο δίκαιης και ισότιμης παγκόσμιας κοινωνίας.

3.4. Από την ανωτέρω ανάλυση της προσωπικότητας, άλλως του υποκειμένου δικαίου, στην ελληνική, ευρωπαϊκή και διεθνή έννομη τάξη, καθίσταται σαφές ότι άπασες προσεγγίζουν την έννοια αυτή ανθρωποκεντρικά, ενώ δεν φαίνεται, εν πρώτοις, να χωρεί στην έννοια του «προσώπου» οποιο(σ)δήποτε μη ανθρώπινο(ς), όπως είναι τα μη ανθρώπινα ζώα. Αν και γίνεται λόγος για έννοιες προστασίας των συμφερόντων όλων των προσώπων, καταλήγει ο νομοθέτης να (υπο)νοεί «όλων των ανθρώπινων προσώπων». Αυτό φυσικά μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι είναι λογικό επακόλουθο της νομικής συνέπειας του νομοθέτη, δεδομένου ότι άπαντα τα δικαιοσύνη συστήματα είναι ανθρώπινα κατασκευάσματα, τα οποία δεν συναντώνται στη φύση. Παρ' όλα αυτά, ιστορικά αποδεικνύεται ότι η εκάστοτε νομική έννοια, μπορεί να διαταθεί με τέτοιον τρόπο ώστε να καταλήγει να συμπεριλαμβάνει και «πρόσωπα» τα οποία δεν θεωρούνταν καν «πρόσωπα» μέχρι τη στιγμή που η κοινωνία απαίτησε τούτο.

4. ΝΟΜΙΚΗ & ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Η διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων αποτελεί θεμελιώδη έννοια στα νομικά συστήματα παγκοσμίως, διαμορφώνοντας την κατανομή των δικαιωμάτων, των ευθυνών και της νομικής θέσης μέσα στην κοινωνία. Το παρόν κεφάλαιο αποπειράται να εμβαθύνει στην κατανόηση της διάκρισης μεταξύ προσώπων και αντικειμένων εντός των νομικών πλαισίων της ελληνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς νομοθεσίας. Με την εξέταση της ιστορικής εξέλιξης, των νομοθετικών διατάξεων, των δικαστικών ερμηνειών, των ηθικών εκτιμήσεων και των σύγχρονων συζητήσεων, η ανάλυση αυτή στοχεύει να διαφωτίσει τις πολυπλοκότητες που περιβάλλουν την ταξινόμηση των οντοτήτων ως προσώπων ή αντικειμένων και τις επιπτώσεις της.

4.1. Ιστορική εξέλιξη

4.1.1. Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, η εννοιολόγηση των προσώπων και των αντικειμένων εξελίχθηκε ως απάντηση στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές νόρμες, τις πολιτιστικές αξίες και τις

φιλοσοφικές ιδέες. Οι αρχαίες νομικές παραδόσεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων της Ελλάδας και της Ρώμης, έθεσαν τις βάσεις για την κατανόηση του νομικού καθεστώτος των προσώπων και των πραγμάτων.

4.1.2. Στην αρχαία Ελλάδα, η διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων ήταν στενά συνδεδεμένη με τις έννοιες της ιθαγένειας, με τους πολίτες να απολαμβάνουν νομικά δικαιώματα και προνόμια που δεν απολάμβαναν οι μη πολίτες ή οι δούλοι, οι οποίοι αντίθετα συχνά αντιμετωπίζονταν ως ιδιοκτησία, αν και άνθρωποι στο είδος. Ομοίως, το ρωμαϊκό δίκαιο κατέτασσε τα άτομα είτε σε ελεύθερα πρόσωπα με νόμιμα δικαιώματα είτε σε δούλους που θεωρούνταν ιδιοκτησία που ανήκε σε άλλους.

4.2. Ελληνική έννομη τάξη

4.2.1. Στη σύγχρονη ελληνική νομοθεσία, ο Αστικός Κώδικας (Ν. 2251/1994), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, παρέχει το νομικό πλαίσιο για τη διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων. Τα άρθρα 57-61 του ελληνικού Αστικού Κώδικα ορίζουν τα φυσικά και νομικά πρόσωπα, τονίζοντας την ικανότητά τους να έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις που διαφέρουν από τα αντικείμενα.

4.2.2. Το ελληνικό δίκαιο αναγνωρίζει την εγγενή αξιοπρέπεια και αυτονομία των προσώπων, παρέχοντάς τους νομική προστασία και αναγνώριση εντός του νομικού συστήματος. Τα αντικείμενα, από την άλλη πλευρά, αντιμετωπίζονται ως ιδιοκτησία που υπόκειται στην κυριότητα και τον έλεγχο φυσικών ή νομικών προσώπων.

4.3. Ευρωπαϊκή έννομη τάξη

4.3.1. Εντός του ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου, η διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων κατοχυρώνεται σε διάφορες Συνθήκες, Οδηγίες και Κανονισμούς που διέπουν τα δικαιώματα και τις ευθύνες των φυσικών και νομικών προσώπων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ).

4.3.2. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζει την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα των ατόμων ως θεμελιώδεις αρχές, διακρίνοντάς τα από τα αντικείμενα που υπόκεινται σε ιδιοκτησία και έλεγχο. Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης ασχολείται με συγκεκριμένες πτυχές της προσωπικότητας και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας δεδομένων, της πνευματικής ιδιοκτησίας και της διατήρησης του περιβάλλοντος.

4.4. Διεθνής έννομη τάξη

4.4.1. Στη διεθνή σκηνή, οι Συνθήκες, οι Συμβάσεις και το Διεθνές Εθιμικό Δίκαιο ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των κρατών και των ατόμων, θεσπίζοντας αρχές της προσωπικότητας και των περιουσιακών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της παγκόσμιας έννομης τάξης.

4.4.2. Διεθνείς πράξεις όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΑΔ) επιβεβαιώνουν την εγγενή αξιοπρέπεια και τα αναφαίρετα δικαιώματα όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας, τονίζοντας τη διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων. Οι συνθήκες που αφορούν τη διατήρηση του περιβάλλοντος, τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τα δικαιώματα

πνευματικής ιδιοκτησίας οριοθετούν περαιτέρω το νομικό καθεστώς των οντοτήτων εντός της διεθνούς κοινότητας

4.5. Δεοντολογικά ζητήματα

4.5.1. Πέρα από το εκάστοτε νομικό πλαίσιο, οι ηθικές θεωρήσεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής στάσης απέναντι στη διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων. Ηθικές θεωρίες όπως ο ωφελιμισμός, η δεοντολογία και η ηθική της αρετής προσφέρουν διαφορετικές οπτικές για την ηθική κατάσταση των ατόμων και των οντοτήτων.

4.5.2. Τα ηθικά επιχειρήματα υπέρ της αναγνώρισης των δικαιωμάτων των προσώπων δίνουν έμφαση στις αρχές της αυτονομίας, της αξιοπρέπειας και της ισότητας, υπογραμμίζοντας τη σημασία του σεβασμού στην εγγενή αξία της (ανθρώπινης) ζωής. Αντίθετα, οι ηθικές εκτιμήσεις γύρω από τη μεταχείριση των αντικειμένων συχνά περιστρέφονται γύρω από τις αρχές της διαχείρισης, της χρησιμότητας και του σεβασμού των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.

4.6. Σύγχρονες συζητήσεις

4.6.1. Στη σύγχρονη κοινωνία, οι συζητήσεις γύρω από τη διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων συνεχίζουν να εξελίσσονται ως απάντηση στις τεχνολογικές εξελίξεις, τις πολιτιστικές αλλαγές και τα ηθικά διλήμματα. Αναδυόμενα ζητήματα όπως η τεχνητή νοημοσύνη, η βιοτεχνολογία, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα και τα δικαιώματα των μη ανθρώπινων ζώων εγείρουν σύνθετα ερωτήματα σχετικά με τα όρια της προσωπικότητας και τη μεταχείριση των μη ανθρώπινων οντοτήτων.

4.6.2. Οι συζητήσεις σχετικά με το νομικό καθεστώς των αισθανόμενων όντων, συμπεριλαμβανομένων των ζώων και των τεχνητά ευφυών συστημάτων, αμφισβητούν τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί προσωπικότητας και αντικειμενικότητας. Οι υπέρμαχοι των δικαιωμάτων των ζώων υποστηρίζουν την επέκταση της νομικής προστασίας στα μη ανθρώπινα ζώα, ενώ οι υποστηρικτές των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας εγείρουν ανησυχίες σχετικά με τις πρακτικές επιπτώσεις και τη δυνατότητα εφαρμογής τέτοιων μέτρων.

4.7. Συμπέρασμα

4.7.1. Η συγκριτική εξέταση της ελληνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς νομοθεσίας αποκαλύπτει τόσο κοινά σημεία όσο και αποκλίσεις στη μεταχείριση προσώπων και αντικειμένων. Ενώ όλα τα νομικά συστήματα θέτουν ως προτεραιότητα την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας, οι αποχρώσεις στην ορολογία, το πεδίο εφαρμογής και τους μηχανισμούς επιβολής συμβάλλουν σε διαφοροποιήσεις στη νομική ταξινόμηση και μεταχείριση.

4.7.2. Αδιαμφισβήτητη, η διάκριση μεταξύ προσώπων και αντικειμένων αποτελεί θεμελιώδη έννοια στα νομικά συστήματα, διαμορφώνοντας την κατανομή των δικαιωμάτων, των ευθυνών και της νομικής θέσης στην κοινωνία. Η ελληνική, η ευρωπαϊκή και η διεθνής νομοθεσία παρέχουν πλαίσια για την οριοθέτηση του νομικού καθεστώτος των ατόμων και των οντοτήτων, δίνοντας έμφαση στις αρχές της αυτονομίας, της

αξιοπρέπειας και της ισότητας. Οι ηθικοί προβληματισμοί και οι σύγχρονες συζητήσεις ενημερώνουν περαιτέρω τις κοινωνικές στάσεις σχετικά με την ταξινόμηση των προσώπων και των αντικειμένων, αντανακλώντας τους εξελισσόμενους κανόνες και αξίες σε έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο.

5. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ (Η ΜΗ) ΣΤΑ ΖΩΑ

5.1. Ο ειδισμός είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την παραδοχή της ανθρώπινης ανωτερότητας που οδηγεί στην εκμετάλλευση των ζώων. Η έννοια είναι ανάλογη με τον ρατσισμό και τον σεξισμό, δεδομένου ότι περιλαμβάνει διακρίσεις με βάση την ιδιότητα του μέλους του είδους και όχι με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά ή τις ικανότητες, χωρίς καμία λογική, επιστημονική ή ηθική βάση. Ο όρος διαδόθηκε από τον ψυχολόγο Richard D. Ryder στις αρχές της δεκαετίας του 1970³⁶ και διερευνήθηκε περαιτέρω από τον φιλόσοφο Peter Singer στο θεμελιώδες έργο του «Απελευθέρωση των ζώων» (1975), όπου ο Singer υποστηρίζει ότι το να δίνεται λιγότερη σημασία στα όντα με βάση το είδος τους είναι μια μορφή προκατάληψης όχι λιγότερο επιλήψιμη από άλλες μορφές διακρίσεων³⁷.

5.2. Η συνάφεια του ειδισμού με τη συζήτηση για την προσωπικότητα των ζώων ως υποκειμένων δικαίου είναι βαθιά. Οι συζητήσεις γύρω από την προσωπικότητα των ζώων επικεντρώνονται συχνά στο ερώτημα «ποιες ιδιότητες ή ικανότητες αξίζουν να λαμβάνονται υπόψη σε ηθικά ή νομικά πλαίσια». Οι υποστηρικτές του ειδισμού υποστηρίζουν ότι πολλά ζώα διαθέτουν χαρακτηριστικά όπως η αίσθηση, η ικανότητα να αισθάνονται πόνο και ευχαρίστηση, τα οποία θα πρέπει να τους παρέχουν ορισμένα δικαιώματα ή προστασία από τη βλάβη και την εκμετάλλευση. Ο ισχυρισμός ερείδεται στη θέση ότι η άρνηση της προσωπικότητας στα ζώα με βάση το είδος αποτελεί εν τοις πράγμασι μία αυθαίρετη και άδικη μορφή διάκρισης.

5.3. Στις νομικές και ηθικές συζητήσεις, η αντιμετώπιση του ειδισμού οδηγεί σε σκέψεις για την επέκταση της προσωπικότητας στα μη ανθρώπινα ζώα, η οποία θα τους παρείχε δικαιώματα που παραδοσιακά επιφυλάσσονται για τους ανθρώπους. Αυτή η αλλαγή, αναντίρρητα, θα μπορούσε να έχει σημαντικές επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν τα ζώα, από αλλαγές στους νόμους που προστατεύουν τα ζώα από τη σκληρότητα μέχρι την επανεκτίμηση της χρήσης των ζώων στην έρευνα, τη γεωργία και την ψυχαγωγία.

6. ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ Η ΜΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΑΥΤΑ

³⁶ Ryder, Richard D., "*Victims of Science: The Use of Animals in Research*", London: Davis-Poynter, 1975.

³⁷ Singer, Peter, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2010, ο.π

Η φιλοσοφική συζήτηση σχετικά με την αναγνώριση των ζώων ως προσώπων επικεντρώνεται σε διάφορα κριτήρια για την προσωπικότητα, όπως η αυτογνωσία, η ικανότητα να αισθάνονται πόνο, ο ορθολογισμός και η ικανότητα συμμετοχής σε κοινωνικές σχέσεις. Τα κριτήρια αυτά είναι καίριας σημασίας για τον καθορισμό του κατά πόσον τα ζώα θα πρέπει να αποκτήσουν το ηθικό και νομικό καθεστώς των προσώπων, με σημαντικές επιπτώσεις στα δικαιώματα και την προστασία τους.

6.1. **Επιχειρήματα για την αναγνώριση των ζώων ως προσώπων**

6.1.1. **Η ικανότητα να αισθάνονται πόνο:** Ένα από τα κύρια επιχειρήματα υπέρ της προσωπικότητας των ζώων βασίζεται στην ικανότητα να αισθάνονται πόνο. Φιλόσοφοι όπως ο Peter Singer υποστηρίζουν ότι η ικανότητα κάποιου να υποφέρει είναι επαρκής προϋπόθεση για την ηθική εξέταση, υποστηρίζοντας ότι για κάθε ον που είναι ικανό να υποφέρει θα πρέπει να εξετάζονται εξίσου τα συμφέροντά του. Η αρχή αυτή αμφισβητεί τον αποκλεισμό των ζώων από την ηθική εξέταση με βάση αποκλειστικά την ιδιότητα του είδους.

6.1.2. **Αυτογνωσία και συνείδηση:** Ένα άλλο επιχείρημα υπέρ της προσωπικότητας των ζώων είναι η παρουσία αυτογνωσίας και συνείδησης σε ορισμένα ζώα. Μελέτες που δείχνουν ότι ορισμένα είδη διαθέτουν αίσθηση του εαυτού, η οποία αποδεικνύεται μεταξύ άλλων μέσω δοκιμασιών αναγνώρισης καθρεφτών, υποδηλώνουν ότι τα ζώα αυτά έχουν ένα επίπεδο συνείδησης παρόμοιο με αυτό των ανθρώπων³⁸. Οι υποστηρικτές τους υποστηρίζουν ότι αυτή η αυτογνωσία τους προσδίδει ένα καθεστώς που τους αξίζει την ιδιότητα του προσώπου.

6.1.3. **Κοινωνικές σχέσεις:** Η ικανότητα διαμόρφωσης πολύπλοκων κοινωνικών σχέσεων αναφέρεται επίσης ως κριτήριο για την προσωπικότητα. Ορισμένα ζώα επιδεικνύουν συμπεριφορές που υποδηλώνουν βαθιές κοινωνικές σχέσεις, συνεργασία, ακόμη και μορφές πολιτισμού και επικοινωνίας, υπογραμμίζοντας τη δυνατότητά τους για προσωπικότητα.

6.2. **Επιχειρήματα κατά της αναγνώρισης των ζώων ως προσώπων**

6.2.1. **Ορθολογισμός και αυτονομία:** Οι επικριτές της προσωπικότητας των ζώων συχνά υποστηρίζουν ότι η προσωπικότητα απαιτεί ορθολογισμό και αυτονομία - χαρακτηριστικά που επιτρέπουν την ηθική ευθύνη και τη λήψη αποφάσεων. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα περισσότερα ζώα δεν διαθέτουν τις απαραίτητες γνωστικές ικανότητες που ορίζουν την προσωπικότητα, όπως η ικανότητα να κάνουν ηθικές επιλογές ή να κατανοούν τα δικαιώματα και τα καθήκοντα.

6.2.2. **Νομικές και πρακτικές επιπτώσεις:** Ορισμένοι αντιτίθενται στην προσωπικότητα των ζώων λόγω των νομικών και πρακτικών συνεπειών της επέκτασης αυτού του καθεστώτος στα ζώα. Η προοπτική αυτή εγείρει ανησυχίες σχετικά με τη δυνατότητα εφαρμογής δικαιωμάτων που μοιάζουν με τα ανθρώπινα στα ζώα, δεδομένων των τεράστιων διαφορών στις ανάγκες, τις συμπεριφορές και τους τρόπους ζωής.

³⁸ Bekoff, Marc, and Jessica Pierce, "Wild Justice: The Moral Lives of Animals", Chicago: University of Chicago Press, 2009

6.2.3. Ανησυχίες σχετικά με την ολισθηρή κλίση (slippery slope): Υπάρχουν επίσης επιχειρήματα που υποδηλώνουν ότι η αναγνώριση των ζώων ως προσώπων θα μπορούσε να οδηγήσει σε παράλογες επεκτάσεις των δικαιωμάτων σε άλλες μη ανθρώπινες οντότητες, αμφισβητώντας τη συνοχή και τη χρησιμότητα των νομικών και ηθικών συστημάτων. Η άποψη αυτή ερείδεται στη θέση ότι το ηθικό και νομικό πλαίσιο είναι ανθρώπινα κατασκευάσματα και δεν συναντώνται στη φύση. Ως εκ τούτου κρίνεται παράλογο ή/και παρά φύσιν η απόδοση προσωπικότητας σε κάποιον, ο οποίος αγνοεί στα αλήθεια ότι την κατέχει.

Αδιαμφισβήτητα, το ηθικό καθεστώς των ζώων και οι συνέπειες για την απόδοσή ή μη προσωπικότητας σε αυτά, αποτελούν κεντρικό θέμα στις ηθικές συζητήσεις, ιδίως όταν εξετάζονται μέσα από το πρίσμα του ωφελιμισμού, όπως υποστηρίζεται από τον Peter Singer, και των προσεγγίσεων που βασίζονται στα δικαιώματα, όπως προτείνεται από τον Tom Regan. Αυτές οι φιλοσοφικές προοπτικές προσφέρουν αντίθετες μεθοδολογίες για την αξιολόγηση των ηθικών εκτιμήσεων που οφείλονται στα ζώα, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν το επιχείρημα υπέρ ή κατά της προσωπικότητας των ζώων.

6.3. Ο ωφελιμισμός (η "Απελευθέρωση των ζώων" του Peter Singer)³⁹: Ο Πίτερ Σίνγκερ δίνει προτεραιότητα στην αρχή της ίσης συνεκτίμησης των συμφερόντων, η οποία υποστηρίζει ότι η ικανότητα κάποιου να υποφέρει ή να βιώνει ευχαρίστηση είναι ο βασικός καθοριστικός παράγοντας για την ηθική εκτίμηση, ανεξάρτητα από το είδος στο οποίο αυτός ανήκει. Η αρχή αυτή αμφισβητεί ριζικά τις παραδοσιακές απόψεις που θέτουν τον άνθρωπο στο επίκεντρο της ηθικής μέριμνας, υποστηρίζοντας αντίθετα ότι τα συμφέροντα όλων των όντων που είναι ικανά να υποφέρουν πρέπει να σταθμίζονται εξίσου στη λήψη ηθικών αποφάσεων που τα αφορά. Η επίπτωση αυτής της προσέγγισης για το ηθικό καθεστώς των ζώων είναι βαθιά: αναγνωρίζει τα ζώα ως οντότητες με σημαντική ηθική αξία και υποστηρίζει την εξέτασή τους στο πλαίσιο ηθικών διαβουλεύσεων σχετικά με τη μεταχείρισή τους. Η ωφελιμιστική προοπτική, επομένως, υποστηρίζει την επέκταση της προσωπικότητας στα ζώα στο βαθμό που προωθεί αποτελέσματα που λαμβάνουν υπόψη την ικανότητά τους για πόνο και ευχαρίστηση. Αυτό έχει άμεσες συνέπειες για τις πρακτικές που αφορούν τα ζώα, υποστηρίζοντας μεταρρυθμίσεις ή την κατάργηση συστημάτων που προκαλούν περιττό⁴⁰ πόνο στα ζώα, όπως οι εργοστασιακές εκτροφές και τα πειράματα σε ζώα.

6.4. Προσεγγίσεις βασισμένες στα δικαιώματα / η θεωρία του δικαιωματοσμού (Tom Regan, "The Case for Animal Rights")⁴¹: Η ηθική στάση του Tom Regan διαφέρει αισθητά από εκείνη του Singer,

³⁹ Singer, Peter, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2010, σ.π.

⁴⁰ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι τα σύγχρονα κινήματα για τα δικαιώματα των ζώων και ιδίως το δικαίωμά τους στην ίδια τους τη ζωή βασίζεται στη θέση ότι «εμείς έχουμε άλλη τροφή/ένδυση/καλλυντικά, αυτά δεν έχουν άλλη ζωή». Ως εκ τούτου η έννοια του «περιττού» δεν περιορίζεται στον πόνο αλλά επεκτείνεται μέχρι και την αφαίρεση της ίδιας τους τη ζωής ανεξαρτήτως αν ο τρόπος θα μπορούσε ενδεχομένως να εξασφαλίσει την ανυπαρξία οποιασδήποτε δυσφορίας.

⁴¹ Regan, Tom. "The Case for Animal Rights." Berkeley: University of California Press, 1983

υποστηρίζοντας ότι ορισμένα ζώα είναι «υποκείμενα μιας ζωής» με εγγενή αξία, διαθέτοντας έτσι εγγενή δικαιώματα παρόμοια με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η επιχειρηματολογία του Regan επεκτείνεται πέρα από την ικανότητα για πόνο για να αναγνωρίσει την εγγενή αξία της ζωής των ζώων, υποστηρίζοντας ότι τα δικαιώματά τους δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μέσα για την επίτευξη ανθρώπινων σκοπών. Η προσέγγιση αυτή αναβαθμίζει το ηθικό καθεστώς των ζώων, προτείνοντας ότι τα ζώα, ή τουλάχιστον εκείνα που θεωρούνται «υποκείμενα μιας ζωής», θα πρέπει να αναγνωρίζονται ως πρόσωπα με εγγενή δικαιώματα. Αυτή η προοπτική που βασίζεται στα δικαιώματα συνεπάγεται την ηθική υποχρέωση προστασίας αυτών των δικαιωμάτων, οδηγώντας σε μια κατηγορηματική απόρριψη των πρακτικών που εκμεταλλεύονται τα ζώα, ανεξάρτητα από τα πιθανά οφέλη για τους ανθρώπους. Οι συνέπειες για την προσωπικότητα των ζώων σύμφωνα με το πλαίσιο του Regan είναι σημαντικές, υποστηρίζοντας τη νομική και ηθική αναγνώριση των δικαιωμάτων των ζώων που θα τα προστατεύει από κάθε βλάβη και την εκμετάλλευση.

6.5. **Αντιτιθέμενες επιπτώσεις για την απόδοση ή μη προσωπικότητας στα ζώα:** Ο ωφελμισμός του Singer απ' τη μια και η προσέγγιση του Regan που βασίζεται στα δικαιώματα απ' την άλλη, υποστηρίζουν μεν αμφοτέρως την αυξημένη ηθική εκτίμηση των ζώων από τον άνθρωπο, αλλά το κάνουν από διαφορετικές ηθικές αρχές. Η εστίαση του Singer στις συνέπειες των πράξεων και στη μεγιστοποίηση της ευτυχίας ή τη μείωση του πόνου οδηγεί σε μια πραγματιστική προσέγγιση της προσωπικότητας των ζώων, όπου η ηθική αξία των ζώων αναγνωρίζεται στο πλαίσιο της ικανότητάς τους να υποφέρουν. Απ' την άλλη η προσέγγιση του Regan, δίνοντας έμφαση στην εγγενή αξία και τα δικαιώματα, υποστηρίζει μια πιο απόλυτη αναγνώριση της προσωπικότητας των ζώων, παρόμοια με εκείνη των ανθρώπων, με βάση την εγγενή αξία και όχι τους ωφελμιστικούς υπολογισμούς. Εκάστοτε πλαίσιο αμφισβητεί ευθέως τον ειδισμό και προωθεί την επανεκτίμηση της ηθικής κατάστασης των ζώων, αλλά διαφέρουν ως προς τις επιπτώσεις τους στην έκταση και τη φύση των δικαιωμάτων και της προστασίας που πρέπει να παρέχονται στα ζώα. Σε κάθε περίπτωση, αμφοτέρως οι φιλοσοφικές αυτές σύγχρονες προσεγγίσεις συμβάλλουν σημαντικά στην πρόοδο της συζήτησης για την προσωπικότητα των ζώων, παρέχοντας το καθένα από αυτά πειστικά επιχειρήματα για την επανεξέταση του ηθικού καθεστώτος των ζώων και των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν και μεταχειρίζονται τα μη ανθρώπινα ζώα.

6.6. Ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση του συγκεκριμένου ζητήματος και από τον Αμερικανό σύγχρονο φιλόσοφο, συγγραφέα και γνωσιακό επιστήμονα Daniel Dennett. Συγκεκριμένα, στο έργο του «*Kinds of Minds: Towards an Understanding of Consciousness*»⁴² διερευνά την έννοια της συνείδησης και τις διαβαθμίσεις της στα διάφορα είδη. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι το είδος του νου που διαθέτει μια οντότητα καθορίζει την ικανότητά της για εμπειρίες, όπως ο πόνος και η ευχαρίστηση και ενδεχομένως, ως εκ τούτου, και την ηθική της υπόσταση. Η προσέγγιση του Dennett είναι καθοριστική για την κατανόηση της συνείδησης, όχι ως δυαδικού χαρακτηριστικού (παρούσα ή απύουσα), αλλά ως φάσματος σε διάφορα είδη.

⁴² Dennett, Daniel, "Kinds of Minds: Towards an Understanding of Consciousness", New York: Basic Books, 1996

Αυτή η διαφοροποιημένη θεώρηση της συνείδησης μπορεί να εφαρμοστεί στη συζήτηση για την προσωπικότητα των ζώων, υποδηλώνοντας ότι τα ζώα με ορισμένα επίπεδα συνείδησης μπορεί να πληρούν τα κριτήρια για την προσωπικότητα, ιδίως όσον αφορά την ικανότητά τους να βιώνουν πόνο ή ευημερία.

6.7. Ακόμη, στο πλαίσιο των δικαιωμάτων και της νομικής υπόστασης των ζώων, αξίζει να μνημονευτεί και η Αμερικανίδα φιλόσοφος και καθηγήτρια Δικαίου & Ηθικής στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο, Martha Nussbaum, η οποία στο έργο της «*Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*»⁴³ επεκτείνει την προσέγγιση των δυνατοτήτων στα ζώα, υποστηρίζοντας ένα πλαίσιο που εξετάζει τι είναι ικανά να κάνουν και να είναι τα όντα. Η Nussbaum, συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η δικαιοσύνη απαιτεί όχι μόνο το σεβασμό των δικαιωμάτων των ατόμων, αλλά και τη δυνατότητα να ζήσουν μια ζωή αντάξια των ικανοτήτων τους. Η προσέγγιση αυτή υπονοεί ότι τα ζώα, λόγω των ικανοτήτων τους για διάφορες μορφές ζωής και ευημερίας, έχουν εν τοις πράγμασι ηθική υπόσταση και ως εκ τούτου ορισμένα δικαιώματα. Το πλαίσιο της Nussbaum ωθεί τη συζήτηση για την προσωπικότητα των ζώων προς την εξέταση των ηθικών συνεπειών της άρνησης στα ζώα της δυνατότητας να ζήσουν σύμφωνα με τις δυνατότητές τους, υποστηρίζοντας έτσι την υπόθεση της αναγνώρισης των ζώων ως προσώπων με εγγενή αξία και δικαιώματα.

6.8. Όπως καταδεικνύεται στο παρόν, η συζήτηση σχετικά με την προσωπικότητα των ζώων είναι βαθιά φιλοσοφική και περιλαμβάνει αποχρώσεις σχετικά με το τι σημαίνει να είσαι άτομο και ποια όντα αξίζουν ηθική και νομική αναγνώριση ως τέτοια. Τα κριτήρια για την προσωπικότητα -από την ικανότητα να αισθάνεται κανείς πόνο μέχρι την αυτογνωσία- δεν ισχύουν ομοιόμορφα για όλα τα ζώα, καθιστώντας τη συζήτηση περίπλοκη.

Ακολούθως θα αναπτυχθεί το ισχύον πλαίσιο βάσει του οποίου τα ζώα χαίρουν ή όχι δικαιωμάτων και ποιων ακριβώς.

7. ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΜΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΖΩΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Το ερώτημα αν τα μη ανθρώπινα ζώα έχουν (ή θα έπρεπε να έχουν) δικαιώματα είναι ένα σύνθετο και αμφιλεγόμενο ζήτημα που διασταυρώνεται με ηθικές, φιλοσοφικές και νομικές εκτιμήσεις. Στο παρόν κεφάλαιο εμβαθύνουμε στο εκάστοτε νομικό πλαίσιο που διέπουν τα δικαιώματα των ζώων στην ελληνική, ευρωπαϊκή και διεθνή νομοθεσία. Με την εξέταση της ιστορικής εξέλιξης, των νομοθετικών διατάξεων, των δικαστικών ερμηνειών, των σύγχρονων συζητήσεων και των επιπτώσεων στην ευημερία των ζώων, η

⁴³ Nussbaum, Martha, "*Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*", Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2006

ανάλυση αυτή επιδιώκει να διαφωτίσει την εξελισσόμενη φύση της νομικής προστασίας των ζώων σε διάφορες δικαιοδοσίες.

7.1. Ιστορική εξέλιξη

7.1.1. Ιστορικά, τα ζώα θεωρούνταν ιδιοκτησία, υποκείμενα στην ανθρώπινη κυριαρχία και εκμετάλλευση, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η εγγενής τους αξία ή η ευημερία τους.

7.1.2. Οι αρχαίοι πολιτισμοί, συμπεριλαμβανομένων των ελληνικών και ρωμαϊκών κοινωνιών, είχαν περιορισμένη νομική προστασία για τα ζώα, η οποία επικεντρωνόταν κυρίως στην πρόληψη της σκληρής μεταχείρισής τους από τον άνθρωπο και στη διασφάλιση της χρησιμότητάς τους για τους ανθρώπινους σκοπούς.

7.1.3. Η εμφάνιση των κινημάτων για την ευημερία των ζώων τον 19ο και τον 20ό αιώνα έθεσε τις βάσεις για τα σύγχρονα νομικά πλαίσια που αποσκοπούσαν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των ζώων.

7.2. Ελληνική έννομη τάξη

7.2.1. Η ελληνική νομοθεσία για την καλή διαβίωση των ζώων εξελίσσεται συνεχώς, ώστε να προσφέρει μεγαλύτερη προστασία και δικαιώματα στα ζώα. Οι ελληνικές νομικές διατάξεις, που αφορούν την καλή διαβίωση των ζώων εντοπίζονται κυρίως σε νομοθετήματα που αφορούν στην κακοποίηση των ζώων και την προστασία της βιοποικιλότητας⁴⁴. Ο ελληνικός Αστικός Κώδικας περιλαμβάνει διατάξεις σχετικές με τη μεταχείριση των ζώων, δίνοντας έμφαση στις αρχές της πρόληψης της κακοποίησης και της υπεύθυνης διαχείρισής⁴⁵, ενώ πρόσφατες τροποποιήσεις της ελληνικής νομοθεσίας εισήγαγαν αυστηρότερες ποινές για την κακοποίηση των ζώων και θέσπισαν κανονισμούς για την ευημερία των ζώων συντροφιάς και των αγροτικών ζώων. Η τελευταία σημαντική προσθήκη σε αυτό το νομοθετικό σώμα είναι ο νόμος 4830/2021, ο οποίος ενισχύει περαιτέρω το νομικό πλαίσιο για την προστασία των ζώων στην Ελλάδα. Ο νόμος αυτός εισάγει αυστηρότερα μέτρα κατά της κακοποίησης των ζώων, περιγράφει σαφέστερες ευθύνες για τους ιδιοκτήτες και τους φροντιστές ζώων συντροφιάς και ενισχύει τη συνολική νομική προστασία των ζώων. Αναλυτικότερα τα δικαιώματα των ζώων σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων του νόμου 4830/2021, έχουν ως εξής:

7.2.1.1. Γενικά δικαιώματα βάσει της ελληνικής νομοθεσίας

7.2.1.1.1. Δικαίωμα προστασίας από κακοποίηση και παραμέληση: Τα ζώα προστατεύονται νομικά από κάθε μορφή κακοποίησης, παραμέλησης και σκληρής μεταχείρισης. Αυτό περιλαμβάνει τη σωματική βία, την εγκατάλειψη και την ανεπαρκή φροντίδα.

⁴⁴ Ν.4830/2021 «Νέο πλαίσιο για την ευζωία των ζώων συντροφιάς – Πρόγραμμα “ΑΡΓΟΣ” και λοιπές διατάξεις», Ν. 1197/1981 «Περί Προστασίας Ζώων», Ν. 2017/1992 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των ζώων συντροφιάς», Ν. 3337/2005 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των ζώων κατά τις διεθνείς μεταφορές»

⁴⁵ Ελληνικός Αστικός Κώδικας, άρθρα 924 κ.επ., 1077 κ.επ.

7.2.1.1.2. Δικαίωμα στην κατάλληλη φροντίδα: Οι ιδιοκτήτες και οι φροντιστές είναι νομικά υποχρεωμένοι να παρέχουν κατάλληλη και ανθρώπινη φροντίδα στα ζώα. Αυτό περιλαμβάνει επαρκή τροφή, νερό, καταφύγιο και ιατρική περίθαλψη.

7.2.1.1.3. Δικαίωμα σε ανθρώπινη μεταχείριση: Τα ζώα έχουν το δικαίωμα να αντιμετωπίζονται με ανθρώπινο τρόπο που δεν προκαλεί περιττό πόνο, ταλαιπωρία ή αγωνία.

7.2.1.2. Ειδικές διατάξεις του νόμου 4830/2021

7.2.1.2.1. Αυξημένες κυρώσεις για την κακοποίηση: Ο νόμος αυξάνει σημαντικά τις ποινές για όσους κρίνονται ένοχοι κακοποίησης ζώων, συμπεριλαμβανομένων υψηλών προστίμων και φυλάκισης.

7.2.1.2.2. Αυστηρότεροι κανονισμοί για την ιδιοκτησία και τη φροντίδα των ζώων: Ο νόμος 4830/2021 περιγράφει συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τους ιδιοκτήτες ζώων συντροφιάς όσον αφορά τη φροντίδα, την ευημερία και τη μεταχείριση των ζώων τους. Αυτό περιλαμβάνει την υποχρεωτική καταγραφή και τη μικροχαρτογράφηση των κατοικίδιων ζώων.

7.2.1.2.3. Απαγόρευση των τσίρκων ζώων και ορισμένων επιδείξεων ζώων: Ο νόμος απαγορεύει τη χρήση ζώων σε τσίρκο και σε ορισμένα είδη επιδείξεων με ζώα, με στόχο την προστασία των ζώων από την εκμετάλλευση και την κακομεταχείριση.

7.2.1.2.4. Προστασία των αδέσποτων ζώων: Ο νόμος περιλαμβάνει διατάξεις για την προστασία και τη διαχείριση των αδέσποτων ζώων, την προώθηση της ευημερίας τους και την υποστήριξη προγραμμάτων στείρωσης.

7.2.1.2.5. Ενισχυμένο νομικό πλαίσιο για τις οργανώσεις ευημερίας των ζώων: Ενισχύεται ο ρόλος και το νομικό πλαίσιο που περιβάλλει τις οργανώσεις προστασίας των ζώων, αναγνωρίζοντας τη σημασία τους για την προστασία των ζώων και δίνοντάς τους συγκεκριμένα δικαιώματα και ευθύνες.

7.3. Ευρωπαϊκή έννομη τάξη

7.3.1. Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει θεσπίσει νομοθεσία με στόχο την προώθηση της καλής μεταχείρισης των ζώων και τη ρύθμιση της μεταχείρισης των ζώων σε διάφορα πλαίσια. Η Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) αναγνωρίζει τα ζώα ως αισθανόμενα όντα⁴⁶, αναγνωρίζοντας την ικανότητά τους να βιώνουν πόνο και δυστυχία. Παρά ωστόσο της αναγνώρισης αυτών ως συναισθανόμενων ζώων, παρατηρούμε να τους στερείται το δικαίωμα στην ίδια τους τη ζωή, ενώ οι οδηγίες και οι κανονισμοί της ΕΕ αφορούν και ρυθμίζουν μόνο συγκεκριμένες πτυχές της καλής μεταχείρισης των ζώων στο πλαίσιο της ευζωΐας τους (ήτοι μέχρι να θανατωθούν εξυπηρετώντας ανθρώπινους σκοπούς), συμπεριλαμβανομένων των μεταφορών, των πρακτικών εκτροφής και των πειραμάτων, με στόχο την ελαχιστοποίηση της βλάβης και την προώθηση της «εξανθρωπισμένης μεταχείρισης»⁴⁷.

⁴⁶ Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), Άρθρο 13

⁴⁷ **Γενική ευημερία των αγροτικών ζώων:** Η **Οδηγία 98/58/ΕΚ** του Συμβουλίου σχετικά με την προστασία των ζώων που εκτρέφονται για γεωργικούς σκοπούς καθορίζει γενικούς κανόνες για την καλή διαβίωση των ζώων, συμπεριλαμβανομένης της διατροφής, της στέγασης και της γενικής φροντίδας των ζώων που εκτρέφονται για

7.4. Διεθνής έννομη τάξη

7.4.1. Στο γενικότερο πλαίσιο, η διεθνής νομοθεσία για την καλή διαβίωση των ζώων περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα συμφωνιών, κατευθυντήριων γραμμών και προτύπων που έχουν αναπτυχθεί από διάφορους διεθνείς οργανισμούς για την προστασία των ζώων και τη διασφάλιση της ανθρώπινης μεταχείρισής τους σε διασυνοριακό επίπεδο. Αυτές οι δεσμεύσεις και κατευθύνσεις αποσκοπούν στον καθορισμό κοινών αρχών και πρακτικών για την καλή διαβίωση των ζώων, τις οποίες οι χώρες μέλη μπορούν να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν στο πλαίσιο της εθνικής τους νομοθεσίας. Διεθνείς πράξεις, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΑΔ)⁴⁸ και η Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα (ΣΒΠ)⁴⁹, θίγουν τη σημασία του σεβασμού της ευημερίας των ζώων στο ευρύτερο πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της διατήρησης του περιβάλλοντος. Η Σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Ειδών Άγριας Πανίδας και Χλωρίδας (CITES)⁵⁰ ρυθμίζει το διεθνές εμπόριο απειλούμενων ειδών, επιδιώκοντας να αποτρέψει την εκμετάλλευσή τους και να διασφαλίσει την επιβίωσή τους.

7.4.2. Τα βασικά στοιχεία της διεθνούς νομοθεσίας για την καλή διαβίωση των ζώων εντοπίζονται στα κάτωθι:

7.4.2.1. Οικουμενική Διακήρυξη για την Ευημερία των Ζώων (UDAW)⁵¹: Αν και δεν αποτελεί νομικά δεσμευτικό έγγραφο, η UDAW είναι μια πρωτοβουλία υπό την ηγεσία οργανώσεων για την καλή διαβίωση των ζώων παγκοσμίως και τη δημιουργία μιας παγκόσμιας συναίνεσης σχετικά με τη σημασία της καλής διαβίωσης των ζώων. Ενθαρρύνει τις κυβερνήσεις, τους διεθνείς οργανισμούς και τους ενδιαφερόμενους

γεωργικούς σκοπούς, η **Οδηγία 2008/119/ΕΚ** του Συμβουλίου σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για την προστασία των μόσχων, η **Οδηγία 2008/120/ΕΚ** του Συμβουλίου για τον καθορισμό ελάχιστων απαιτήσεων για την προστασία των χοίρων, **Μεταφορά: Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2005** του Συμβουλίου για την προστασία των ζώων κατά τη μεταφορά και τις συναφείς εργασίες. Ο κανονισμός αυτός εφαρμόζεται στη μεταφορά ζώντων σπονδυλωτών ζώων εντός της ΕΕ και καθορίζει πρότυπα για τη μεταφορά, συμπεριλαμβανομένης της διάρκειας, των συνθηκών και των απαιτήσεων για τα οχήματα και το χειρισμό. **Σφαγή: Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1099/2009** του Συμβουλίου για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωση. Ο κανονισμός αυτός αποσκοπεί στην ελαχιστοποίηση του πόνου και της ταλαιπωρίας των ζώων κατά τη σφαγή και τη θανάτωση για σκοπούς άλλους από τη σφαγή, συμπεριλαμβανομένων των θρησκευτικών τελετών.

Δοκιμές σε ζώα: Οδηγία 2010/63/ΕΕ για την προστασία των ζώων που χρησιμοποιούνται για επιστημονικούς σκοπούς. Η οδηγία αυτή θεσπίζει μέτρα για την αντικατάσταση, τη μείωση και τη βελτίωση της χρήσης ζώων στην έρευνα, με στόχο τα υψηλότερα πρότυπα καλής μεταχείρισης των ζώων. **Άγρια ζωή και ζωολογικοί κήποι: Οδηγία 92/43/ΕΟΚ** του Συμβουλίου (οδηγία για τους οικοτόπους) και η **Οδηγία 2009/147/ΕΚ** (οδηγία για τα πτηνά) παρέχουν προστασία στα άγρια ζώα μέσω της διατήρησης των φυσικών ενδιαιτημάτων τους. Η **Οδηγία 1999/22/ΕΚ** του Συμβουλίου αφορά τη διατήρηση άγριων ζώων σε ζωολογικούς κήπους, με στόχο την προώθηση της προστασίας και της διατήρησης των ειδών άγριων ζώων, ενισχύοντας το ρόλο των ζωολογικών κήπων στη διατήρηση της βιοποικιλότητας. **Κατοικίδια και ζώα συντροφιάς:** Η ΕΕ υποστηρίζει τα κράτη μέλη στην προώθηση της υπεύθυνης ιδιοκτησίας κατοικίδιων ζώων και έχει υιοθετήσει στρατηγικές για την καταπολέμηση του παράνομου εμπορίου κατοικίδιων ζώων.

⁴⁸ Η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, που υιοθετήθηκε από την απόφαση 217 Α (III) της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948

⁴⁹ Convention on Biological Diversity (CBD)

⁵⁰ Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)

⁵¹ Οικουμενική Διακήρυξη για την Ευημερία των Ζώων (UDAW)

φορείς να αναγνωρίσουν τα ζώα ως αισθανόμενα όντα και να εξετάσουν την ευημερία τους στην πολιτική και τη νομοθεσία.

7.4.2.2. Πρότυπα του Παγκόσμιου Οργανισμού για την Υγεία των Ζώων (ΟΙΕ): Ο ΟΙΕ, γνωστός και ως Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας των Ζώων, καθορίζει διεθνή πρότυπα για την υγεία και την καλή διαβίωση των ζώων. Ο Κώδικας Υγείας Χερσαίων Ζώων και ο Κώδικας Υγείας Υδρόβιων Ζώων του ΟΙΕ περιλαμβάνουν κατευθυντήριες γραμμές και πρότυπα για την καλή διαβίωση των ζώων σε διάφορα πλαίσια, συμπεριλαμβανομένης της κτηνοτροφίας, της μεταφοράς και της σφαγής. Τα πρότυπα αυτά αναγνωρίζονται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ) και αποσκοπούν στο να διασφαλίσουν ότι το εμπόριο ζώων και ζωικών προϊόντων δεν θέτει σε κίνδυνο την καλή διαβίωση των ζώων.

7.4.2.3. Σύμβαση για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Ειδών Άγριας Πανίδας και Χλωρίδας (CITES): Η CITES είναι μια διεθνής συμφωνία μεταξύ κυβερνήσεων που διασφαλίζει ότι το διεθνές εμπόριο δειγμάτων άγριων ζώων και φυτών δεν απειλεί την επιβίωσή τους. Αν και το κύριο μέλημά της είναι η διατήρηση, η CITES ασχολείται επίσης με πτυχές της καλής διαβίωσης των ζώων, ιδίως στο πλαίσιο της μεταφοράς και της μεταχείρισης των απειλούμενων ειδών.

7.4.2.4. Σύμβαση για τη διατήρηση των αποδημητικών ειδών που ανήκουν στην άγρια πανίδα (CMS)⁵²: Γνωστή και ως Σύμβαση της Βόννης, η CMS είναι μια διεθνής συνθήκη που αποσκοπεί στη διατήρηση και τη βιώσιμη χρήση των μεταναστευτικών ζώων και των ενδιαιτημάτων τους. Στόχος της σύμβασης της Βόννης είναι η διατήρηση των αποδημητικών ειδών που ανήκουν στην άγρια πανίδα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η άγρια πανίδα απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή λόγω της σημασίας της από περιβαλλοντική, οικολογική, γενετική, επιστημονική, ψυχαγωγική, πολιτιστική, μορφωτική, κοινωνική και οικονομική άποψη. Η διατήρηση των αποδημητικών ειδών απαιτεί ιδιαίτερα διεθνή συνεργασία προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία σε ολόκληρη την περιοχή κατανομής τους.

7.4.2.5. Δείκτης προστασίας των ζώων (API)⁵³: Ο API, που δημιουργήθηκε από την Παγκόσμια Προστασία των Ζώων, κατατάσσει τις χώρες με βάση τη νομοθεσία και τις πολιτικές τους δεσμεύσεις για την προστασία των ζώων. Παρέχει συγκριτική ανάλυση των εθνικών νόμων και πολιτικών για την καλή διαβίωση των ζώων, ενθαρρύνοντας τις χώρες να βελτιώσουν τα πρότυπα καλής διαβίωσης των ζώων.

7.4.3. Αν και το διεθνές δίκαιο παρέχει κάποια προστασία για τα ζώα, η απουσία μιας ολοκληρωμένης ενιαίας συνθήκης που να επικεντρώνεται ειδικά στα δικαιώματα των ζώων αφήνει σημαντικά κενά στη νομική προστασία σε παγκόσμιο επίπεδο, αφήνοντας το πλαίσιο της προστασίας τους στην διακριτική ευχέρεια εκάστου κράτους. Έτσι, γινόμαστε μάρτυρες τελείως διαφορετικών αντιμετώπισεων του ίδιου ζώου ανά τις χώρες, παρόλο που αυτό το ίδιο δεν διαφέρει ως προς τα εγγενή του χαρακτηριστικά⁵⁴.

⁵² Σύμβαση για τη διατήρηση των αποδημητικών ειδών που ανήκουν στην άγρια πανίδα — Σύμβαση της Βόννης

⁵³ Animal Protection Index (API), <https://api.worldanimalprotection.org/>

⁵⁴ Χαρακτηριστικό είναι για παράδειγμα ότι ο σκύλος αντιμετωπίζεται ως μέλος της οικογένειας στην Ισπανία, ενώ αποτελεί παραδοσιακή τοπική λιχουδιά και καταναλώνεται ως φαγητό στην Νότια Κορέα.

7.4.4. Συμβούλιο για την Ευημερία των Αγροτικών Ζώων (FAWC)⁵⁵ Πέντε Ελευθερίες: Αν και δεν είναι νομοθετικό έγγραφο, οι «Πέντε Ελευθερίες» είναι μια βασική έννοια της ευζωίας των ζώων που έχει υιοθετηθεί ευρέως από διεθνείς οργανισμούς και κυβερνήσεις. Περιγράφουν πέντε πτυχές της καλής διαβίωσης των ζώων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη φροντίδα και τη μεταχείρισή τους: ελευθερία από πείνα και δίψα, ελευθερία από δυσφορία, ελευθερία από πόνο, τραυματισμό ή ασθένεια, ελευθερία έκφρασης φυσιολογικής συμπεριφοράς και ελευθερία από φόβο και αγωνία. Πιο συγκεκριμένα:

7.4.4.1. (1) Ελευθερία από την πείνα και τη δίψα: Αυτή η ελευθερία τονίζει τη σημασία της παροχής στα ζώα εύκολης πρόσβασης σε φρέσκο νερό και διατροφής, ώστε να διατηρεί πλήρη υγεία και σφρίγος. Αντιμετωπίζει τις βασικές φυσιολογικές ανάγκες των ζώων, διασφαλίζοντας ότι δεν υποφέρουν από υποσιτισμό ή αφυδάτωση. Η αρχή αυτή υπογραμμίζει την ευθύνη των φροντιστών να κατανοούν και να ικανοποιούν τις διατροφικές ανάγκες των ζώων, οι οποίες μπορεί να διαφέρουν σημαντικά από είδος σε είδος, ακόμη και από ζώο σε ζώο εντός του ίδιου είδους.

7.4.4.2. (2) Ελευθερία από τη δυσφορία: Η ελευθερία αυτή περιλαμβάνει την παροχή κατάλληλου περιβάλλοντος, στο οποίο εντάσσονται το καταφύγιο και ο άνετος χώρος ανάπαυσης. Αναγνωρίζει ότι τα ζώα δεν πρέπει να υποφέρουν από δυσφορία λόγω ανεπαρκών εγκαταστάσεων ή σκληρών συνθηκών. Αυτό περιλαμβάνει εκτιμήσεις για τον σχεδιασμό του χώρου στέγασης, τα υλικά στρωμνής και τις συνολικές συνθήκες διαβίωσης, ώστε να διασφαλίζεται ότι ευθυγραμμίζονται με τις φυσικές συμπεριφορές και τις φυσικές ανάγκες των ζώων.

7.4.4.3. (3) Ελευθερία από πόνο, τραυματισμό ή ασθένεια: Η ελευθερία αυτή τονίζει τη σημασία της πρόληψης μέσω της κατάλληλης φροντίδας και διαχείρισης, καθώς και της άμεσης διάγνωσης και θεραπείας ασθενειών και τραυματισμών. Επισημαίνει την αναγκαιότητα τακτικής παρακολούθησης της υγείας και κτηνιατρικής φροντίδας για την πρόληψη, διάγνωση και έγκαιρη θεραπεία ασθενειών και τραυματισμών. Η αρχή αυτή είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση όχι μόνο της σωματικής υγείας αλλά και της συνολικής ευημερίας των ζώων.

7.4.4.4. (4) Ελευθερία έκφρασης φυσιολογικής συμπεριφοράς: Αυτή η ελευθερία υπογραμμίζει την ανάγκη παροχής επαρκούς χώρου, κατάλληλων εγκαταστάσεων και συντροφιάς με το είδος του ζώου. Αναγνωρίζει τις εγγενείς συμπεριφορές και ανάγκες των ζώων, υποστηρίζοντας συνθήκες που τους επιτρέπουν να εκφράζουν τις φυσικές τους συμπεριφορές. Αυτό περιλαμβάνει εκτιμήσεις για τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, την άσκηση και τον εμπλουτισμό του περιβάλλοντος που ανταποκρίνονται στις συμπεριφορικές ανάγκες των ζώων, αποτρέποντας έτσι το άγχος και προάγοντας την ψυχολογική ευημερία.

7.4.4.5. (5) Ελευθερία από το φόβο και την αγωνία: Αυτή η ελευθερία απαιτεί συνθήκες και μεταχείριση που αποφεύγουν την ψυχική ταλαιπωρία. Αναγνωρίζει τη σημασία της ψυχολογικής ευημερίας, τονίζοντας

⁵⁵ Farm Animal Welfare Committee (FAWC), <https://www.gov.uk/government/groups/farm-animal-welfare-committee-fawc>

την ανάγκη παροχής συνθηκών που δεν προκαλούν φόβο, άγχος ή αγωνία. Αυτό περιλαμβάνει την κατανόηση και την ελαχιστοποίηση των πιθανών στρεσογόνων παραγόντων στο περιβάλλον και κατά τη διάρκεια του χειρισμού, διασφαλίζοντας ότι τα ζώα αισθάνονται ασφάλεια και σιγουριά.

7.4.4.6. Οι Πέντε Ελευθερίες χρησιμεύουν ως ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο που περιλαμβάνει τόσο τη σωματική όσο και τη διανοητική ευημερία των αγροτικών ζώων, ενώ αδιαμφισβήτητα έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διαμόρφωση των προτύπων και των πρακτικών καλής διαβίωσης των ζώων σε διάφορους τομείς, όπως η γεωργία, η έρευνα και οι ζωολογικοί κήποι. Υποστηρίζοντας αυτές τις ελευθερίες, η FAWC έχει συμβάλει στην αλλαγή του τρόπου με τον οποίο η κοινωνία βλέπει και μεταχειρίζεται τα αγροτικά ζώα, προωθώντας μια πιο ανθρώπινη και ηθική προσέγγιση στην εκτροφή των ζώων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η επίτευξη των Πέντε Ελευθεριών στην πράξη μπορεί να αποτελέσει πρόκληση καθότι απαιτεί δέσμευση για συνεχή βελτίωση και προσαρμογή στις ιδιαίτερες ανάγκες των διαφόρων ζώων. Οι υποστηρικτές και οι υποστηρικτές της καλής μεταχείρισης των ζώων συχνά πιέζουν για αυστηρότερα πρότυπα και εφαρμογή, ώστε να διασφαλιστεί η πλήρης υλοποίηση αυτών των ελευθεριών. Οι Πέντε Ελευθερίες είχαν βαθύ αντίκτυπο στη διεθνή νομοθεσία και τα πρότυπα για την καλή διαβίωση των ζώων, αποτελώντας οδηγό για τις βέλτιστες πρακτικές στη φροντίδα και τη διαχείριση των ζώων, καθότι αντανakλούν την αυξανόμενη αναγνώριση των πολύπλοκων αναγκών των ζώων και της ηθικής υποχρέωσης των ανθρώπων να ανταποκρίνονται στις ανάγκες αυτές με υπευθυνότητα και συμπόνια. Οι πέντε αυτές ελευθερίες έχουν ενταχθεί και στην ελληνική νομοθεσία στο άρθρο 2 του Ν. 4830/2021, αποτελώντας τις αρχές τις οποίες πρέπει να διασφαλίζουν οι κανόνες της ευζωΪας.

7.5. Από την ανωτέρω παράθεση των κανόνων δικαίου σχετικά με τα δικαιώματα των ζώων, καθίσταται σαφές ότι ναι, αναγνωρίζονται δικαιώματα στα ζώα, χωρίς ωστόσο να έχει ξεκαθαριστεί εάν αυτά αποτελούν τελικά πρόσωπα ή αντικείμενα! Ενδιαφέρον, ωστόσο, αποτελεί το εάν είναι εν τοις πράγμασι δυνατό τα αντικείμενα να έχουν δικαιώματα, προκειμένου να εντάξουμε τα ζώα στη μία ή στην άλλη κατηγορία.

8. Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ Ή ΜΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΕ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Η έννοια της παραχώρησης δικαιωμάτων σε αντικείμενα εγείρει βαθιά ερωτήματα σχετικά με τη φύση της νομικής προσωπικότητας, της ιδιοκτησίας και της σχέσης μεταξύ των ανθρώπων και του υλικού κόσμου. Στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται η έννοια του κατά πόσον τα αντικείμενα μπορούν να έχουν δικαιώματα μέσα στα νομικά πλαίσια της ελληνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς νομοθεσίας.

8.1. Ιστορικό πλαίσιο: Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, τα αντικείμενα θεωρούνταν πρωτίστως ως ιδιοκτησία, η οποία υπόκειται στην κυριότητα και τον έλεγχο των ανθρώπων. Τα αρχαία νομικά συστήματα,

συμπεριλαμβανομένων εκείνων της Ελλάδας⁵⁶ και της Ρώμης⁵⁷, αναγνώριζαν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, αλλά δεν απέδιδαν νομική προσωπικότητα ή δικαιώματα σε άψυχα αντικείμενα. Ωστόσο, η εμφάνιση περιβαλλοντικών κινημάτων τον 20ό αιώνα αμφισβήτησε τις ανθρωποκεντρικές απόψεις για τον φυσικό κόσμο, προκαλώντας συζητήσεις σχετικά με το ηθικό και νομικό καθεστώς των αντικειμένων.

8.2. Ελληνική έννομη τάξη: Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, τα αντικείμενα θεωρούνται ιδιοκτησία, με νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις που βαρύνουν τους ιδιοκτήτες τους και όχι τα ίδια τα αντικείμενα⁵⁸. Ενώ η ελληνική νομοθεσία περιλαμβάνει διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι νόμοι αυτοί επικεντρώνονται στη διαφύλαξη των αντικειμένων προς όφελος του ανθρώπου και όχι στην απόδοση δικαιωμάτων στα αντικείμενα καθεαυτά⁵⁹.

8.3. Ευρωπαϊκή έννομη τάξη: Το δίκαιο της ΕΕ αναγνωρίζει την αξία των αντικειμένων για κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς σκοπούς, αλλά δεν τους προσδίδει νομική προσωπικότητα ή δικαιώματα. Έτσι παρατηρούμε οι οδηγίες και οι κανονισμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) να αφορούν στη διατήρηση του περιβάλλοντος, τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια⁶⁰, αλλά δεν επεκτείνουν παρόμοια προστασία στα αντικείμενα⁶¹.

8.4. Διεθνής έννομη τάξη: Τα διεθνή νομικά κείμενα, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΔΔΑ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR), επικεντρώνονται στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι στην εκχώρηση δικαιωμάτων σε αντικείμενα καθεαυτά. Οι συνθήκες και οι συμβάσεις που αφορούν τη διατήρηση του περιβάλλοντος, τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας τονίζουν τη σημασία της διαχείρισης και της αειφόρου διαχείρισης των πόρων, αλλά δεν παρέχουν νομική προσωπικότητα σε αντικείμενα^{62,63,64,65}.

⁵⁶ Gagarin, Michael, and David Cohen, eds. «*The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*», Cambridge: Cambridge University Press, 2005

⁵⁷ Thomas, Yan, "Fictio legis: The Legal and Moral Person in Roman Law", *Classical Antiquity* 33, no. 1 (2014): 109-147.

⁵⁸ Todd, Stephen C., "The Shape of Athenian Law", Oxford: Clarendon Press, 1993

⁵⁹ Harrison, A.R.W. "The Law of Athens: The Family and Property", Oxford: Clarendon Press, 1968

⁶⁰ Ovey, Clare, and Robin C.A. White., «*The European Convention on Human Rights*», 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2018

⁶¹ Peers, Steve, et al., eds., «*The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*», Oxford: Hart Publishing, 2014

⁶² Sands, Philippe, et al. «*Principles of International Environmental Law*», 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018

⁶³ Convention on Biological Diversity (CBD), 1992. United Nations

⁶⁴ UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

⁶⁵ Francioni, Francesco, "Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity", *Michigan Journal of International Law* 25, no. 4 (2004): 1209-1228

8.5. Σύγχρονες συζητήσεις: Οι σύγχρονες συζητήσεις γύρω από τα δικαιώματα των αντικειμένων διασταυρώνονται με ευρύτερες συζητήσεις σχετικά με την περιβαλλοντική ηθική, τα δικαιώματα των ζώων και τις τεχνολογικές εξελίξεις. Οι υποστηρικτές της παραχώρησης δικαιωμάτων σε αντικείμενα υποστηρίζουν ότι κάτι τέτοιο προάγει την περιβαλλοντική διαχείριση, την πολιτιστική διατήρηση και το σεβασμό για μη ανθρώπινες οντότητες. Οι επικριτές εγείρουν ανησυχίες σχετικά με τις πρακτικές επιπτώσεις, τις νομικές πολυπλοκότητες και τις φιλοσοφικές συνέπειες της απόδοσης δικαιωμάτων σε αντικείμενα, αμφισβητώντας εάν τέτοια δικαιώματα είναι ουσιαστικά ή εκτελεστά.

8.6. Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι άπαξ και κάτι ανήκει στην κατηγορία «αντικείμενο» δεν «μπορεί» να έχει δικαιώματα καθεαυτό, παρά μονάχα ο φορέας της κυριότητάς του. Έτσι, ακόμα και αν κάποιος καταστρέψει ένα αντικείμενο, δεν ζημιώνει το ίδιο το αντικείμενο με οποιονδήποτε τρόπο, αλλά εν τοις πράγμασι ζημιώνει τον κύριο του αντικειμένου αυτού, για αυτό και η οποιαδήποτε αποζημίωση είναι αποζημίωση θετικής ή/και αποθετικής ζημίας υπέστη ή ήθελε υποστεί ο κύριος του αντικειμένου εξ αυτού του λόγου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσαν οι κραυγές αγωνίας των κτηνοτρόφων στις καταστροφικές φωτιές του 2022, όπου απελπισμένοι φώναζαν ότι «καταστράφηκαν οι περιουσίες μας», ενώ οι εικόνες που αναπαράγονταν και οι «περιουσίες» στις οποίες αναφέρονταν ήταν απανθρακωμένα αναπαραγωγικά ζώα. Όμως, τα ίδια αυτά ζώα είναι αυτά στα οποία ο νομοθέτης σήμερα αναγνωρίζει ελευθερίες...

8.7. Επομένως εγείρεται, και ευλόγως, το ερώτημα: αν τα ζώα είναι αντικείμενα και έχουν παρ' όλα αυτά ελευθερίες, αυτό σημαίνει ότι και μία λάμπα ή μία τηλεόραση έχει ελευθερία από πχ τραυματισμό ή φόβο;

8.8. Και αντιστρόφως: αν τα ζώα, επειδή ακριβώς τους έχει αναγνωριστεί η ενσυναίσθηση και τους έχουν αποδοθεί ελευθερίες, είναι πρόσωπα (παρόλο που δεν μπορούν τα ίδια να ασκήσουν τα δικαιώματά τους και δέον όπως αυτά τα δικαιώματα ασκηθούν δια αντιπροσώπου) και έχουν παρόλα αυτά ιδιοκτήτη, αυτό σημαίνει ότι και ένα ανήλικο παιδί ή ένα βρέφος μπορούν να έχουν «ιδιοκτήτη»;

9. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΚΛΑΒΩΝ ΩΣ «ΠΡΟΣΩΠΩΝ» ΚΑΙ Η ΑΝΑΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΜΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΖΩΩΝ ΩΣ ΤΕΤΟΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΖΩΗ (ΤΟΥΣ)

Στο ρου της ιστορίας του ανθρώπινου είδους, οι κοινωνίες έχουν αναμετρηθεί με την αναγνώριση των εγγενών δικαιωμάτων και της προσωπικότητας, χαράσσοντας συχνά όρια μεταξύ εκείνων που θεωρούνται άξιοι των δικαιωμάτων και εκείνων που θεωρούνται ανάξιοι⁶⁶. Μια από τις σημαντικότερες ηθικές και δεοντολογικές προκλήσεις ήταν η αναγνώριση των δούλων ως ανθρώπινων προσώπων και η αξίωσή τους

⁶⁶ Patterson, Orlando, "Slavery and Social Death: A Comparative Study", Harvard University Press, 1982

σε βασικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στη ζωή⁶⁷. Αυτός ο αγώνας για αναγνώριση και δικαιοσύνη δεν θα μπορούσε παρά να παραλληλίζεται τη σήμερα με τη σύγχρονη συζήτηση γύρω από την ηθική μεταχείριση των ζώων και την αναγνώριση της προσωπικότητας και των δικαιωμάτων τους. Εξετάζοντας το ιστορικό πλαίσιο της δουλείας και τον εξελισσόμενο ηθικό διάλογο γύρω από τα δικαιώματα των ζώων, στο παρόν κεφάλαιο διερευνάται η αναλογία μεταξύ της αναγνώρισης των δούλων ως ανθρώπινων προσώπων και της αναγνώρισης των ζώων ως υποκειμένων δικαίου και ως εκ τούτου άξιων να φέρουν βασικά δικαιώματα, ιδίως αυτό του δικαιώματος στην ίδια τους τη ζωή.

9.1. Το ιστορικό πλαίσιο της δουλείας και η αναγνώριση της προσωπικότητας

9.1.1. Ο θεσμός της δουλείας έχει μακρά και πολύπλοκη ιστορία, η οποία χρονολογείται από τους αρχαίους πολιτισμούς και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα με διάφορες μορφές σε διάφορα μέρη του κόσμου⁶⁸. Σε πολλές κοινωνίες, οι δούλοι θεωρούνταν απλή ιδιοκτησία, χωρίς κανένα εγγενές δικαίωμα ή προσωπικότητα. Ωστόσο, καθώς η ηθική και η φιλοσοφική σκέψη εξελισσόταν, προέκυψαν προκλήσεις για την έννοια της δουλείας, ιδίως κατά την περίοδο του Διαφωτισμού⁶⁹. Διαφωτιστές όπως ο Τζον Λοκ και ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ διατύπωσαν τις έννοιες των φυσικών δικαιωμάτων και της εγγενούς αξιοπρέπειας όλων των ανθρώπων, θέτοντας τις βάσεις για το κίνημα της κατάργησης της δουλείας.

9.1.2. Η αναγνώριση των δούλων ως ανθρώπινων προσώπων με εγγενή δικαιώματα ήταν μια σταδιακή διαδικασία, η οποία σηματοδεύτηκε από νομικές μεταρρυθμίσεις, κοινωνικά κινήματα και ηθικές αφυπνίσεις⁷⁰. Το κίνημα της κατάργησης της δουλείας απέκτησε δυναμική τον 18ο και τον 19ο αιώνα, τροφοδοτούμενο από τις προσπάθειες ακτιβιστών, διανοουμένων και των ίδιων των πρώην σκλάβων⁷¹. Σημαντικές στιγμές, όπως η Επανάσταση της Αιτής⁷² και η βρετανική κατάργηση του υπερατλαντικού δουλεμπορίου⁷³, αμφισβήτησαν τις επικρατούσες αντιλήψεις για τη φυλετική ιεραρχία και τη νομιμότητα της δουλείας⁷⁴. Ο αγώνας για τη χειραφέτηση κορυφώθηκε με την κατάργηση της δουλείας σε διάφορα μέρη του κόσμου, η οποία συνοδεύτηκε από την αναγνώριση των πρώην σκλάβων ως ολοκληρωμένων πολιτών με δικαιώματα ίσα με εκείνα των πρώην αφεντικών τους⁷⁵.

9.2. Ηθικός διάλογος για τα δικαιώματα των ζώων και την προσωπικότητα

⁶⁷ Finley, Moses I., "Ancient Slavery and Modern Ideology", Penguin Books, 1980

⁶⁸ Engerman, Stanley L., and Seymour Drescher, eds., "A Historical Guide to World Slavery", Oxford University Press, 1998

⁶⁹ Davis, David Brion, "The Problem of Slavery in Western Culture", Oxford University Press, 1966

⁷⁰ Tuck, Richard, "Natural Rights Theories: Their Origin and Development", Cambridge University Press, 1979

⁷¹ Waldstreicher, David, "Slavery's Constitution: From Revolution to Ratification", Hill and Wang, 2009

⁷² Dubois, Laurent, "Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution", Belknap Press of Harvard University Press, 2004

⁷³ Drescher, Seymour, "Abolition: A History of Slavery and Antislavery", Cambridge University Press, 2009

⁷⁴ Hochschild, Adam, "Bury the Chains: Prophets and Rebels in the Fight to Free an Empire's Slaves", Houghton Mifflin, 2005

⁷⁵ Patterson, Orlando, "Freedom in the Making of Western Culture", Basic Books, 1991

9.2.1. Όπως αναπτύχθηκε ήδη ανωτέρω στο πλαίσιο της παρούσας, στη σύγχρονη κοινωνία, η μεταχείριση των ζώων έχει γίνει αντικείμενο αυξανόμενου ηθικού προβληματισμού και συζήτησης. Παραδοσιακά, τα ζώα θεωρούνταν κατώτερα όντα⁷⁶, που υπήρχαν κυρίως για τη χρήση και την εκμετάλλευση από τον άνθρωπο⁷⁷. Ωστόσο, η πρόοδος της επιστήμης, της φιλοσοφίας και της έρευνας της συμπεριφοράς των ζώων⁷⁸ έχει ρίξει φως στην πολυπλοκότητα της νόησης, των συναισθημάτων και των κοινωνικών σχέσεων των ζώων⁷⁹. Ηθικές προσεγγίσεις όπως ο ωφελμισμός και η θεωρία των δικαιωμάτων των ζώων, όπως αναπτύχθηκαν ανωτέρω, έχουν αμφισβητήσει την ανθρωποκεντρική θεώρηση του κόσμου και έχουν υποστηρίξει την ηθική θεώρηση των ζώων ως αισθανόμενων όντων που αξίζουν σεβασμό και προστασία⁸⁰.

9.2.2. Η έννοια της προσωπικότητας των ζώων έχει κερδίσει έδαφος τα τελευταία χρόνια⁸¹, με ορισμένους μελετητές και ακτιβιστές να υποστηρίζουν ότι ορισμένα ζώα, ιδίως εκείνα με υψηλότερες γνωστικές ικανότητες, παρουσιάζουν χαρακτηριστικά που μοιάζουν με την προσωπικότητα⁸². Το επιχείρημα αυτό υποστηρίζεται από εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν ότι ζώα όπως τα δελφίνια⁸³, οι ελέφαντες⁸⁴ και οι μεγάλοι πίθηκοι⁸⁵ διαθέτουν αυτογνωσία, κοινωνική νοημοσύνη και την ικανότητα για σύνθετα συναισθήματα⁸⁶. Στους νομικούς κύκλους⁸⁷, έχουν γίνει προσπάθειες να επεκταθούν τα δικαιώματα της προσωπικότητας σε ορισμένα ζώα⁸⁸, όπως η αναγνώριση των πρωτευόντων θηλαστικών ως νομικά πρόσωπα σε δικαστικές υποθέσεις⁸⁹ που αμφισβητούν την αιχμαλωσία και την εκμετάλλευσή τους⁹⁰.

⁷⁶ Thomas, Keith, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800*, Penguin Books, 1984

⁷⁷ Franklin, Adrian, *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*, Sage Publications, 1999

⁷⁸ Bekoff, Marc, *The Emotional Lives of Animals: A Leading Scientist Explores Animal Joy, Sorrow, and Empathy - and Why They Matter*, New World Library, 2007

⁷⁹ De Waal, Frans, *Are We Smart Enough to Know How Smart Animals Are?*, W. W. Norton & Company, 2016

⁸⁰ Goodall, Jane, *In the Shadow of Man*, Houghton Mifflin Harcourt, 2000

⁸¹ Francione, Gary L., *Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*, Columbia University Press, 2008

⁸² Donaldson, Sue, and Will Kymlicka. *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights*, Oxford University Press, 2011.

⁸³ Marino, Lori, et al. *Cetaceans Have Complex Brains for Complex Cognition*, PLoS Biology 5, no. 5 (2007): e139

⁸⁴ Bates, Lucy A., and Richard W. Byrne, *Creative or created: Using anecdotes to investigate animal cognition*, Methods 42, no. 1 (2007): 12-21

⁸⁵ de Waal, Frans B.M., and Pier Francesco Ferrari, eds. *The Primate Mind: Built to Connect with Other Minds*, Harvard University Press, 2012

⁸⁶ Bekoff, Marc, and Jessica Pierce, *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*, University of Chicago Press, 2009

⁸⁷ Wise, Steven M., *Nonhuman Rights to Personhood*, Pace Environmental Law Review 30, no. 3 (2013): 1278-1300

⁸⁸ Wise, Steven M., *Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals*, Perseus Books, 2000

⁸⁹ Sunstein, Cass R., *Can Animals Sue?* In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, edited by Cass R. Sunstein and Martha C. Nussbaum, 251-267, Oxford University Press, 2004

⁹⁰ Nussbaum, Martha C., *Beyond Compassion and Humanity: Justice for Nonhuman Animals*, In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, edited by Cass R. Sunstein and Martha C. Nussbaum, 299-320, Oxford University Press, 2004

9.3. Αναλογίες μεταξύ της αναγνώρισης των σκλάβων και των ζώων ως προσώπων

9.3.1. Οι παραλληλισμοί μεταξύ της ιστορικής αναγνώρισης των δούλων ως ανθρώπινων προσώπων και του σύγχρονου λόγου για την προσωπικότητα των ζώων είναι αξιοσημείωτοι⁹¹. Αδιαμφισβήτητα, άλλωστε, και στις δύο περιπτώσεις, περιθωριοποιημένες ομάδες στερήθηκαν τα θεμελιώδη δικαιώματά τους και αντιμετωπίστηκαν ως απλή ιδιοκτησία ή εμπορεύματα⁹². Ο αγώνας για αναγνώριση και δικαιοσύνη⁹³ περιλαμβάνει την αμφισβήτηση παγιωμένων κοινωνικών κανόνων, την αντιμετώπιση συστημάτων καταπίεσης και την υπεράσπιση της αναγνώρισης της εγγενούς αξιοπρέπειας και αξίας⁹⁴.

9.3.2. Αρχικά, τόσο οι σκλάβοι όσο και τα ζώα έχουν υποστεί εκμετάλλευση και εμπορευματοποίηση προς όφελος ισχυρότερων ομάδων⁹⁵. Οι σκλάβοι αντιμετωπίζονταν ως κινητές αξίες, αγοράζονταν και πωλούνταν ως ιδιοκτησία και υποβάλλονταν σε καταναγκαστική εργασία και απάνθρωπη μεταχείριση. Παρομοίως, τα ζώα έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης για τροφή, εργασία, ψυχαγωγία και επιστημονικά πειράματα, συχνά χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ευημερία τους ή η εγγενής αξία τους ως αισθανόμενα όντα.

9.3.3. Έτι περαιτέρω, η άρνηση της προσωπικότητας τόσο των δούλων όσο και των ζώων αιτιολογείται δήθεν με την επίκληση της ιδεολογίας, της παράδοσης⁹⁶ και των ψευδοεπιστημονικών θεωριών⁹⁷. Η δουλεία εκλογικεύτηκε μέσω ιδεολογιών φυλετικής ανωτερότητας, θρησκευτικών δογμάτων και οικονομικών συμφερόντων, διαιώνίζοντας τους μύθους της δήθεν έμφυτης κατωτερότητας και της υπανθρώπινης κατάστασης⁹⁸. Παρομοίως, η εκμετάλλευση των ζώων δικαιολογείται μέσω ανθρωποκεντρικών πεποιθήσεων, ειδικτικών συμπεριφορών⁹⁹ και ωφελμιστικών εκτιμήσεων, που δίνουν προτεραιότητα στα ανθρώπινα συμφέροντα έναντι της ευημερίας των ζώων¹⁰⁰.

9.3.4. Επιπλέον, ο αγώνας για την αναγνώριση της προσωπικότητας και των δικαιωμάτων τόσο για τους σκλάβους όσο και για τα ζώα¹⁰¹ πλαισιώνεται από ηθικά και φιλοσοφικά επιχειρήματα που τονίζουν την

⁹¹ Spiegel, Marjorie, *"The Dreaded Comparison: Human and Animal Slavery"*, Mirror Books, 1996

⁹² Donovan, Josephine, and Carol J. Adams, eds., *"The Feminist Care Tradition in Animal Ethics: A Reader"*, Columbia University Press, 2007

⁹³ Francione, Gary L., *"Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation"*, Columbia University Press, 2008

⁹⁴ Wise, Steven M., *"Drawing the Line: Science and the Case for Animal Rights"*, Perseus Publishing, 2002

⁹⁵ Spiegel, Marjorie, *"The Dreaded Comparison: Human and Animal Slavery"*, Mirror Books, 1996

⁹⁶ Gould, Stephen Jay, *"The Mismeasure of Man"*, W.W. Norton & Company, 1981

⁹⁷ Saini, Angela, *"Superior: The Return of Race Science"*, Beacon Press, 2019

⁹⁸ Fredrickson, George M., *"Racism: A Short History"*, Princeton University Press, 2002

⁹⁹ Francione, Gary L., *"Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?"*, Philadelphia: Temple University Press, 2000

¹⁰⁰ Regan, Tom, *"The Case for Animal Rights"*, Berkeley: University of California Press, 1983

¹⁰¹ Bentham, Jeremy, *"Introduction to the Principles of Morals and Legislation"*, Oxford: Clarendon Press, 1789

ικανότητά τους να υποφέρουν, να ενεργούν¹⁰² και να είναι ηθικά υπολογίσιμα¹⁰³. Τόσο οι υπέρμαχοι όσο και οι ακτιβιστές για τα δικαιώματα των ζώων έχουν επικαλεστεί τις αρχές της δικαιοσύνης, της συμπόνιας και της ενσυναίσθησης για να αμφισβητήσουν το status quo και να υποστηρίξουν ένα πιο περιεκτικό ηθικό πλαίσιο που επεκτείνει την ηθική εξέταση πέρα από τα όρια του είδους ή της φυλής¹⁰⁴.

9.4. Η ιστορική και ηθική αναλογία μεταξύ της αναγνώρισης των δούλων ως ανθρώπινων προσώπων και της αναγνώρισης των ζώων ως άξιων δικαιωμάτων, ιδίως του δικαιώματος στη ζωή¹⁰⁵, αναδεικνύει τον διαρκή αγώνα για δικαιοσύνη και ισότητα στις σχέσεις ανθρώπου-ζώων. Αναγνωρίζοντας την εγγενή αξιοπρέπεια και αξία όλων των αισθανόμενων όντων, ανεξάρτητα από το είδος ή την κοινωνική τους θέση, οι κοινωνίες μπορούν να κινηθούν προς έναν πιο δίκαιο και συμπονετικό κόσμο όπου τα δικαιώματα όλων των έμβιων όντων γίνονται σεβαστά και προστατεύονται¹⁰⁶. Όπως το κίνημα της κατάργησης της δουλείας προσπάθησε να καταργήσει τον απάνθρωπο θεσμό της δουλείας, έτσι και οι σύγχρονες κοινωνίες οφείλουν, σύμφωνα με την κριτική ανάλυση της γράφουσας, να προσπαθήσουν να καταστρατηγήσουν τα συστήματα εκμετάλλευσης και καταπίεσης που διαιωνίζουν την περιθωριοποίηση και τον πόνο των ζώων, ως συναισθανόμενων¹⁰⁷. Τελικά, η αναγνώριση των ζώων ως προσώπων με δικαιώματα δεν είναι μόνο μια ηθική επιταγή αλλά και μια αντανάκλαση της εξελισσόμενης κατανόησης της ηθικής, της ενσυναίσθησης και της διασύνδεσης όλης της ζωής στη Γη.

10. ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ: Η ΕΙΔΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Από την μέχρι αυτού του σημείου ανάλυση της παρούσας καθίσταται σαφές ότι η σχέση μεταξύ δικαίου και ηθικής αποτελεί εδώ και καιρό αντικείμενο φιλοσοφικής έρευνας, εγείροντας θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τα ηθικά θεμέλια των νομικών συστημάτων και τον βαθμό στον οποίο οι νόμοι αντανακλούν τις κοινωνικές αξίες. Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, η έννοια του ειδισμού, ως έχει αναλυθεί και ανωτέρω, ήτοι μια μορφή διάκρισης με βάση την ιδιότητα του μέλους του είδους, αναδεικνύεται ο κύριος εν τέλει και κρίσιμος φακός, μέσω του οποίου φωτίζεται η σύζευξη του δικαίου, της ηθικής και της μεταχείρισης των μη ανθρώπινων ζώων. Η ειδικτική προσέγγιση είναι άλλωστε εξώφθαλμη και εμφανής στο εκάστοτε νομικό πλαίσιο που εξετάζεται (αστικό, ποινικό, δημόσιο, ευρωπαϊκό, διεθνές) και τις ηθικές

¹⁰² Davis, Angela Y., *"Women, Race, & Class"*, New York: Vintage Books, 1983

¹⁰³ Cochrane, Alasdair, *"Animal Rights Without Liberation: Applied Ethics and Human Obligations"*, New York: Columbia University Press, 2012

¹⁰⁴ Spiegel, Marjorie, *"The Dreaded Comparison: Human and Animal Slavery"*, New York: Mirror Books, 1988

¹⁰⁵ Birch, Thomas H., *"Animal Sentience and the Precautionary Principle"*, *Animal Sentience: An Interdisciplinary Journal on Animal Feeling* 3, no. 25 (2018): 1-12

¹⁰⁶ Birch, Thomas H., and Andrew F. Linzey, *"Animal Ethics and Theology: The Lens of the Evolution of Compassion"*, In *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*, edited by Paul Waldau and Kimberley Christine Patton, 245-257. London: Routledge, 2019

¹⁰⁷ Cavalieri, Paola, *"The Animal Question: Why Non-Human Animals Deserve Human Rights"*, Oxford: Oxford University Press, 2002

στάσεις της σύγχρονης κοινωνίας, αν λάβει κανείς υπόψη ότι ο νομοθέτης αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο τον χομπίστα κυνηγό που σκοτώνει ζώα, τον επιχειρηματία κτηνοτρόφο που εκτρέφει ζώα με σκοπό την χρήση τους ή/και τη σφαγή τους για οικονομικό όφελος και τον οποιονδήποτε έστω κλωστήσει ένα ζώο συντροφιάς, παρόλο που όλα τα ζώα δεν διαφέρουν σε τίποτα μεταξύ τους, καθότι όλα ανεξαιρέτως είναι συναισθανόμενα, έχουν αντίληψη εαυτού και περιβάλλοντος, δημιουργούν κοινωνικούς δεσμούς μεταξύ τους και είναι ικανά να χαίρονται, να φοβούνται και να υποφέρουν.

10.1. Προσεγγίζοντας την έννοια του ειδισμού

10.1.1. Ο ειδισμός, όπως ορίστηκε από τον ψυχολόγο Richard D. Ryder τη δεκαετία του 1970¹⁰⁸, αναφέρεται στην αβάσιμη υπεροχή ορισμένων ειδών, συνήθως των ανθρώπων, έναντι των άλλων, που οδηγεί σε διακρίσεις και εκμετάλλευση με βάση αποκλειστικά τη συμμετοχή στο είδος αυτό (ενν. το «ανώτερο»)¹⁰⁹. Παρόμοια και αναλογικά με άλλες εξίσου αβάσιμες και αυθαίρετες μορφές προκατάληψης, όπως ο ρατσισμός και ο σεξισμός¹¹⁰, ο ειδισμός λειτουργεί μέσω της αυθαίρετης απόδοσης ηθικής αξίας και της εκλογίκευσης της διαφορετικής μεταχείρισης, με βάση τα εγγενή χαρακτηριστικά¹¹¹.

10.1.2. Στον πυρήνα του, λοιπόν, ο ειδισμός διαιώνίζει κατ' ουσίαν μια ιεραρχική θεώρηση του φυσικού κόσμου, όπου οι άνθρωποι κατέχουν την κορυφαία θέση, ασκώντας κυριαρχία και έλεγχο επί των άλλων ειδών. Αυτή η ανθρωποκεντρική κοσμοθεωρία στηρίζει πολλές πτυχές των σχέσεων ανθρώπου-ζώων, διαμορφώνοντας κοινωνικές συμπεριφορές, νομικούς κανόνες και ηθικά πλαίσια¹¹². Με την εξέταση του ειδιστικού παραδόξου, μπορούμε να ξετυλίξουμε το πολύπλοκο πλέγμα προκαταλήψεων και παραδοχών που διέπουν τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις με τα μη ανθρώπινα ζώα¹¹³.

10.2. Η νομική θεμελίωση του ειδισμού

10.2.1. Τα διάφορα νομικά συστήματα ανά τον κόσμο διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαίωνηση και θεσμοθέτηση των συμπεριφορών και πρακτικών¹¹⁴ εκείνων, που εν τοις πράγμασι δικαιολογούν και επιτρέπουν την εγκαθίδρυση του ειδισμού στον ανθρώπινο νομικό με αντίκτυπο στις πράξεις ή/και παραλείψεις του ανθρώπου¹¹⁵. Από τους νόμους περί ιδιοκτησίας¹¹⁶, που αντιμετωπίζουν τα ζώα ως απλά

¹⁰⁸ Ryder, Richard D., *Victims of Science: The Use of Animals in Research*, London: Davis-Poynter, 1975

¹⁰⁹ Singer, Peter, *Animal Liberation*, New York: HarperCollins, 1975

¹¹⁰ Nussbaum, Martha C., *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2006

¹¹¹ Cochrane, Alasdair, *Animal Rights Without Liberation: Applied Ethics and Human Obligations*, New York: Columbia University Press, 2012

¹¹² Callicott, J. Baird, *In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy*, Albany: State University of New York Press, 1989

¹¹³ Francione, Gary L., *Animals, Property, and the Law*, Philadelphia: Temple University Press, 1995

¹¹⁴ Kelch, Thomas G., *Globalization and Animal Law: Comparative Law, International Law and International Trade*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011

¹¹⁵ Sunstein, Cass R., and Martha C. Nussbaum, eds., *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, New York: Oxford University Press, 2004

¹¹⁶ Francione, Gary L., *Animals, Property, and the Law*, Philadelphia: Temple University Press, 1995

αντικείμενα μέχρι τους κανονισμούς που εγκρίνουν τη χρήση τους σε επιστημονικά πειράματα και τη βιομηχανική γεωργία¹¹⁷, τα νομικά πλαίσια συχνά αντανακλούν και ενισχύουν την υποταγή των ζώων για ανθρώπινους σκοπούς¹¹⁸. Ενώ ορισμένοι νόμοι προσφέρουν περιορισμένη προστασία για την ευημερία των ζώων¹¹⁹, συχνά επισκιάζονται από εξαιρέσεις¹²⁰, “παραθυράκια” και συμφέροντα της βιομηχανίας που δίνουν προτεραιότητα στην ανθρώπινη ευκολία και το οικονομικό κέρδος έναντι των συμφερόντων των ζώων¹²¹.

10.2.2. Επιπλέον, το νομικό καθεστώς των ζώων ως ιδιοκτησία αποτελεί παράδειγμα της ειδικτικής βάσης¹²² των σύγχρονων νομικών συστημάτων¹²³. Κατηγοριοποιώντας τα ζώα ως αντικείμενα ιδιοκτησίας, ο νόμος μειώνει την εγγενή αξία και την ηθική τους υπόσταση, υποβαθμίζοντάς τα σε εμπορεύματα που μπορούν να αγοραστούν, να πωληθούν και να αξιοποιηθούν κατά βούληση¹²⁴. Αυτή η εμπορευματοποίηση των ζώων αδιαμφισβήτητα, διαιώνίζει μια κουλτούρα εργαλειοποίησης, όπου οι ζωές και τα συμφέροντά τους υποτάσσονται στις ανθρώπινες επιθυμίες και συμφέροντα¹²⁵.

10.3. Ηθικές προεκτάσεις του ειδισμού

10.3.1. Η ειδικτική προσέγγιση της ηθικής διαιώνίζει μια δυϊστική κοσμοθεωρία που διαχωρίζει τεχνητά την ηθική κοινότητα σε ανθρώπινα και μη ανθρώπινα ζώα, δίνοντας ηθική σημασία μόνο στα πρώτα, παρόλο που και τα δεύτερα φέρουν παρόμοια χαρακτηριστικά με τα πρώτα¹²⁶. Αυτός ο ηθικός αποκλεισμός των μη ανθρώπινων ζώων βασίζεται σε αυθαίρετα κριτήρια, όπως η γνωστική ικανότητα, η γλωσσική ικανότητα ή η αντιληπτική ομοιότητα με τον άνθρωπο, τα οποία χρησιμεύουν για να δικαιολογήσουν την εκμετάλλευση και την περιθωριοποίησή τους¹²⁷.

¹¹⁷ Akhtar, Aysha, "Animals and Public Health: Why Treating Animals Better is Critical to Human Welfare", New York: Palgrave Macmillan, 2012

¹¹⁸ Wise, Steven M., "Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals", Cambridge, MA: Perseus Books, 2000

¹¹⁹ Sunstein, Cass R., "Animal Rights: Current Debates and New Directions", New York: Oxford University Press, 2004

¹²⁰ Favre, David, "Animal Law: Welfare, Interests, and Rights", New York: Wolters Kluwer Law & Business, 2008

¹²¹ Broom, Donald M., and Kenneth G. Johnson, "Stress and Animal Welfare", Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1993

¹²² Sunstein, Cass R., and Martha C. Nussbaum, eds., "Animal Rights: Current Debates and New Directions", New York: Oxford University Press, 200

¹²³ Favre, David S., "Animals: Welfare, Interests, and Rights", 2nd ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2011

¹²⁴ Wise, Steven M., "Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals", Cambridge, MA: Perseus Books, 2000

¹²⁵ Nibert, David, "Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation", Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002

¹²⁶ Cavalieri, Paola, "The Animal Question: Why Non-Human Animals Deserve Human Rights", Oxford: Oxford University Press, 2002

¹²⁷ DeGrazia, David, "Taking Animals Seriously: Mental Life and Moral Status", Cambridge: Cambridge University Press, 1996

10.3.2. Επιπλέον, ο ειδισμός διασταυρώνεται και με άλλες μορφές καταπίεσης¹²⁸, όπως ο ρατσισμός, ο σεξισμός¹²⁹ και η αποικιοκρατία, ενισχύοντας συστήματα κυριαρχίας και προνομίων που λειτουργούν κατά μήκος διασταυρούμενων αξόνων ταυτότητας¹³⁰. Για παράδειγμα, η υποτίμηση των μη ανθρώπινων ζώων ως κατώτερων ή αναλώσιμων αντανακλά την απανθρωποποίηση των περιθωριοποιημένων ανθρώπινων ομάδων, διαιωνίζοντας έναν κύκλο καταπίεσης και αδικίας¹³¹.

10.3.3. Από φιλοσοφική άποψη, ο ειδισμός συμπορεύεται με όλες τις ηθικές θεωρίες που φιλοδοξούν σε καθολικές αρχές δικαιοσύνης και ισότητας^{132 133}. Ο ωφελιμισμός, για παράδειγμα, επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της συνολικής ευημερίας χωρίς να λαμβάνει υπόψη την ένταξη στο είδος, υποδηλώνοντας ότι τα συμφέροντα των αισθανόμενων όντων, ανεξάρτητα από το είδος τους, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στις ηθικές διαβουλεύσεις¹³⁴. Ομοίως, η δεοντολογική ηθική δίνει έμφαση στην εγγενή αξία και αξιοπρέπεια όλων των αισθανόμενων όντων, απορρίπτοντας αυθαίρετες διακρίσεις με βάση το είδος ή άλλα άσχετα κριτήρια¹³⁵.

10.4. Προκλήσεις στον Ειδισμό: Ηθικές εναλλακτικές λύσεις και νομική μεταρρύθμιση

10.4.1. Παρά την παγιωμένη φύση του ειδισμού στη σύγχρονη κοινωνία, υπάρχουν αυξανόμενες προκλήσεις και εναλλακτικές λύσεις που επιδιώκουν να καταρρίψουν τα ηθικά και νομικά θεμέλιά του, όπως έχει αναλυτικά εκτεθεί ανωτέρω. Η προάσπιση των δικαιωμάτων των ζώων, η περιβαλλοντική ηθική και το κίνημα κοινωνικής δικαιοσύνης του βιγκανισμού, αντιπροσωπεύουν κινήματα βάσης που αμφισβητούν το status quo¹³⁶ και προωθούν πιο περιεκτικές και συμπονετικές στάσεις απέναντι στα μη ανθρώπινα ζώα¹³⁷.

10.4.2. Επιπλέον, οι νομικές μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούν στην ενίσχυση της ευημερίας και των δικαιωμάτων των ζώων έχουν κερδίσει έδαφος σε διάφορες δικαιοδοσίες, αν και με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας. Πρωτοβουλίες όπως η απαγόρευση των δοκιμών σε ζώα, οι περιορισμοί στις πρακτικές

¹²⁸ Best, Steven, and Anthony J. Nocella II, eds., *"The Intersectionality of Critical Animal, Disability, and Environmental Studies: Toward Eco-ability, Justice, and Liberation"*, Lanham, MD: Lexington Books, 2017

¹²⁹ Adams, Carol J., *"The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory"*, New York: Continuum, 1990

¹³⁰ Crenshaw, Kimberlé, *"Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color"*, in *"Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement"* edited by Kimberlé Crenshaw, Neil Gotanda, Gary Peller, and Kendall Thomas, 357-383, New York: The New Press, 1995

¹³¹ Nibert, David, *"Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation"*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2002

¹³² Kant, Immanuel, *"Groundwork of the Metaphysics of Morals"*, Translated by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1998

¹³³ Rawls, John, *"A Theory of Justice"*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971

¹³⁴ Mill, John Stuart, *"Utilitarianism"*, edited by George Sher. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1979

¹³⁵ Korsgaard, Christine M., *"Fellow Creatures: Our Obligations to the Other Animals"*, Oxford: Oxford University Press, 2018

¹³⁶ Francione, Gary L., *"Eat Like You Care: An Examination of the Morality of Eating Animals"*, Exeter: Lantern Books, 2013

¹³⁷ Harper, A. Breeze, *"Sistah Vegan: Black Female Vegans Speak on Food, Identity, Health, and Society"*, Brooklyn: Lantern Books, 2010

εργοστασιακής εκτροφής και οι απαγορεύσεις ορισμένων μορφών εκμετάλλευσης της άγριας ζωής αντανακλούν την αυξανόμενη αναγνώριση της ηθικής αξίας και των δικαιωμάτων των ζώων εντός των νομικών πλαισίων, όπως άλλωστε έχει ήδη αναλυθεί ανωτέρω.

10.4.3. Ωστόσο, η υπέρβαση των κοινωνιών μας πέρα από τα όρια του ειδισμού απαιτεί περισσότερα από απλές νομικές μεταρρυθμίσεις... Απαιτείται μια παραδειγματική αλλαγή στις κοινωνικές στάσεις και τα πολιτιστικά πρότυπα. Η εκπαίδευση, οι εκστρατείες ευαισθητοποίησης του κοινού και ο ηθικός καταναλωτισμός διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην κατάργηση του ειδισμού και την αναδιαμόρφωση των πεποιθήσεων, μέσω της προώθηση ηθικών εναλλακτικών λύσεων που δίνουν προτεραιότητα στη συμπόνια, την ενσυναίσθηση και τη δικαιοσύνη για όλα τα αισθανόμενα όντα.

10.5. Με άλλα λόγια, η ειδικτική προσέγγιση που είναι εμφανής – αν όχι κυρίαρχη – στα νομικά πλαίσια και τις ηθικές συμπεριφορές της σύγχρονης κοινωνίας αντανακλά μια βαθιά ριζωμένη προκατάληψη, που καταλήγει στ' αλήθεια να διαιωνίζει τις διακρίσεις και την εκμετάλλευση με βάση την ένταξη καθενός στο εκάστοτε είδος. Διερευνώντας εν συνόλω τις υποκείμενες παραδοχές και προκαταλήψεις του ειδισμού, βρισκόμαστε στη θέση εκείνη ώστε να μπορούμε να εξετάσουμε κριτικά τις ηθικές και νομικές διαστάσεις των σχέσεων ανθρώπου-ζώων και να προσπαθήσουμε για μια πιο δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς, άλλως πιο συμπεριληπτική, κοινωνία, που σέβεται την εγγενή αξία και αξιοπρέπεια όλων των αισθανόμενων όντων.

11. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

11.1. Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία εκπονήθηκε με σκοπό να συμβάλει στην ολοκληρωμένη κατανόηση των ζώων ως προσώπων, ενσωματώνοντας ηθικές/φιλοσοφικές, νομικές και ειδικιστικές προοπτικές, υπογραμμίζοντας παράλληλα τη διασύνδεση αυτών των τομέων στη διαμόρφωση της συζήτησης για τη νομική προσωπικότητα των ζώων.

11.2. Στο πλαίσιο της ανάλυσης της παρούσας, κατέστη σαφές ότι το επιχείρημα υπέρ της προσωπικότητας των ζώων εκκινεί με την ηθική σκέψη ότι πολλά μη ανθρώπινα ζώα διαθέτουν συνείδηση, την ικανότητα να αισθάνονται πόνο και έχουν πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις, θέση η οποία αποδεικνύεται και επιστημονικά. Αυτό από μόνο του θα έπρεπε να επαρκεί προκειμένου να προσδώσουμε ηθικό καθεστώς παρόμοιο με αυτό των ανθρώπων. Άλλωστε, ήδη η νομική προσωπικότητα δεν περιορίζεται στα ανθρώπινα όντα: έχει επεκταθεί σε εταιρείες, θρησκευτικά είδωλα και φυσικές οντότητες όπως τα ποτάμια και τα δάση σε διάφορες δικαιοδοσίες, γεγονός που υποδηλώνει ένα προηγούμενο για την επέκταση της νομικής προσωπικότητας και στα ζώα.

11.3. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι το «Πρόγραμμα Μη Ανθρώπινων Δικαιωμάτων» (“NonHuman Rights Project”¹³⁸) έχει πρωτοστατήσει στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των ζώων, ιδίως των χιμπατζήδων και των ελεφάντων, προκειμένου να αναγνωριστούν ως νομικά πρόσωπα, με βάση τη γνωστική πολυπλοκότητα, το συναισθηματικό βάθος και τις κοινωνικές τους σχέσεις.

11.4. Άλλωστε, όπως αποδείχθηκε και ανωτέρω στο πλαίσιο της παρούσας, αρκετές χώρες έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν τα δικαιώματα των ζώων στο νομικό τους πλαίσιο, προσφέροντας ένα προηγούμενο για την ευρύτερη νομική αναγνώριση της προσωπικότητας των ζώων^{139 140}.

11.5. Επιπρόσθετα, η έρευνα σχετικά με τη νόηση των ζώων και τις κοινωνικές δομές υποστηρίζει αδιαμφισβήτητα το επιχείρημα για την αναγνώριση των ζώων ως προσώπων. Μελέτες έχουν δείξει ότι πολλά είδη παρουσιάζουν πολύπλοκες ικανότητες επίλυσης προβλημάτων, αυτογνωσία (όπως φαίνεται στο τεστ με τον καθρέφτη), συναισθήματα και κοινωνικούς δεσμούς που είναι ενδεικτικά ενός επιπέδου συνείδησης που προηγουμένως θεωρούνταν μοναδικό για τον άνθρωπο¹⁴¹.

11.6. Τη σήμερα, οι ανθρώπινες κοινωνίες και δομές είναι εν μέσω ηθικού αναβρασμού, αν μου επιτρέπεται ο όρος, καθότι παρατηρούμε ότι πράξεις (ή/και παραλείψεις) βίας αρχίζουν να είναι όχι μόνο μη ανεκτές, αλλά και καταδικαστέες. Τα ηθικά, φιλοσοφικά και νομικά επιχειρήματα υπέρ της αναγνώρισης των ζώων ως προσώπων με θεμελιώδη δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στη ζωή, υποστηρίζονται πλέον από ένα αυξανόμενο πλέγμα ερευνών και νομικών δεδικασμένων.

11.7. Η επέκταση της προσωπικότητας στα ζώα ωστόσο απαιτεί όχι μόνο μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία βλέπει και αντιμετωπίζει τα μη ανθρώπινα ζώα, δίνοντας έμφαση στην εγγενή τους αξία και την ικανότητά τους να υποφέρουν, αλλά και την συνειδητοποίηση ότι πίσω από την κάθε μας ζωική επιλογή βρίσκεται «κάποιος» που χρησιμοποιήθηκε και έχασε τη ζωή του. Μια τέτοια αλλαγή θα ευθυγραμμίσει τα νομικά πλαίσια με την εξελισσόμενη κατανόηση της συνείδησης των ζώων και της κοινωνικής πολυπλοκότητας, σηματοδοτώντας ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός για την προστασία των δικαιωμάτων των ζώων, και την πορεία της κοινωνίας μας προς έναν πιο ειρηνικό κόσμο.

11.8. Καθώς άπαντες οι σύγχρονοι κλάδοι ηθικής, φιλοσοφίας, νομικής, ιατρικής κλπ, κολυμπούν σε αχαρτογράφητα νερά σχετικά με το ποια εν τέλει είναι η κοινωνική επιταγή και ποια η ηθική πυξίδα της

¹³⁸ <https://www.nonhumanrights.org/> Το Nonhuman Rights Project (NhRP) είναι μια οργάνωση αφιερωμένη στην αλλαγή του νομικού καθεστώτος ορισμένων τουλάχιστον μη ανθρώπινων ζώων από απλά πράγματα, τα οποία δεν έχουν την ικανότητα να έχουν οποιοδήποτε νομικό δικαίωμα, σε πρόσωπα, τα οποία διαθέτουν θεμελιώδη νομικά δικαιώματα.

¹³⁹ Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας έχει δηλώσει ότι τα ζώα έχουν θεμελιώδες δικαίωμα στη ζωή και την αξιοπρέπεια, *Animal Welfare Board of India v. A. Nagaraja & Ors*, Supreme Court of India, (2014)

¹⁴⁰ Το 2015, το Ομοσπονδιακό Κακουργιοδικείο της Αργεντινής αναγνώρισε έναν ουρακοτάγκο ονόματι Σάντρα ως μη ανθρώπινο νομικό πρόσωπο σε μια απόφαση-ορόσημο που της παρείχε βασικά δικαιώματα, όπως η ζωή, η ελευθερία και η προϋπόθεση ότι δεν θα υποστεί βλάβη, "*Orangutan granted 'person' rights by Argentine court*", The Guardian, December 21, 2014

¹⁴¹ Bekoff, M., & Pierce, J., «*Wild Justice: The Moral Lives of Animals*», Chicago: University of Chicago Press, 2009

ως προς το τρόπο για την συμβίωση του ανθρώπου με τα άλλα έμβια όντα στη Γη, το μόνο σίγουρο (δείχνει να) είναι ότι έχουν σπαρθεί οι σπόροι για έναν ειρηνικότερο κόσμο. Το έδαφος, πάντως, δείχνει γόνιμο για την περαιτέρω εις βάθος ανάλυση και μελέτη του συγκεκριμένου θέματος της παρούσας διπλωματικής. Εύχομαι να ζω ώστε να δω όλα τα κινήματα κοινωνικής δικαιοσύνης να συναντώνται και να απολαύσω τους καρπούς της ολικής απελευθέρωσης όλων των ειδών.

12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, Carol J., *"The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory"*, New York: Continuum, 1990
- Akhtar, Aysha, *"Animals and Public Health: Why Treating Animals Better is Critical to Human Welfare"*, New York: Palgrave Macmillan, 2012
- Allen, Anita L. *"Legal Personality and the Ethics of Corporate Governance"*, *Journal of Corporation Law* 30, no. 4 (2005): 573-586
- Alter, Karen J., *"The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights"*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014
- Animal Protection Index (API), <https://api.worldanimalprotection.org/>
- Animal Welfare Board of India v. A. Nagaraja & Ors, Supreme Court of India, (2014)
- Aristotle, *"De Anima (On the Soul)"*, Translated by J.A. Smith, In *"The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation"*, edited by Jonathan Barnes, Volume One, 641-692, Princeton: Princeton University Press, 1984
- Aristotle, *"Nicomachean Ethics"*, Translated by W.D. Ross, revised by J.O. Urmson, In *"The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation"*, edited by Jonathan Barnes, Volume Two, 1729-1867, Princeton: Princeton University Press, 1984
- Bates, Lucy A., and Richard W. Byrne, *"Creative or created: Using anecdotes to investigate animal cognition"*, *Methods* 42, no. 1 (2007): 12-21
- Bekoff, M., & Pierce, J., *«Wild Justice: The Moral Lives of Animals»*, Chicago: University of Chicago Press, 2009
- Bekoff, Marc, *"The Emotional Lives of Animals: A Leading Scientist Explores Animal Joy, Sorrow, and Empathy - and Why They Matter"*, New World Library, 2007
- Bentham, Jeremy, *"Introduction to the Principles of Morals and Legislation"*, Oxford: Clarendon Press, 1789
- Best, Steven, and Anthony J. Nocella II, eds., *"The Intersectionality of Critical Animal, Disability, and Environmental Studies: Toward Eco-ability, Justice, and Liberation"*, Lanham, MD: Lexington Books, 2017
- Birch, Thomas H., *"Animal Sentience and the Precautionary Principle"*, *Animal Sentience: An Interdisciplinary Journal on Animal Feeling* 3, no. 25 (2018): 1-12
- Birch, Thomas H., and Andrew F. Linzey, *"Animal Ethics and Theology: The Lens of the Evolution of Compassion"*, In *The Routledge Handbook of Religion and Animal Ethics*, edited by Paul Waldau and Kimberley Christine Patton, 245-257. London: Routledge, 2019
- Broom, Donald M., and Kenneth G. Johnson, *"Stress and Animal Welfare"*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1993

- Buergenthal, Thomas, Dinah Shelton, and David P. Stewart, *"International Human Rights in a Nutshell"*, 4th ed. St. Paul, MN: West Academic Publishing, 2009
- Callicott, J. Baird, *"In Defense of the Land Ethic: Essays in Environmental Philosophy"*, Albany: State University of New York Press, 1989
- Cavalieri, Paola, *"The Animal Question: Why Non-Human Animals Deserve Human Rights"*, Oxford: Oxford University Press, 2002
- Cochrane, Alasdair, *"Animal Rights Without Liberation: Applied Ethics and Human Obligations"*, New York: Columbia University Press, 2012
- Convention on Biological Diversity (CBD), 1992. United Nations
- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)
- Crenshaw, Kimberlé, *"Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color"*, in *"Critical Race Theory: The Key Writings That Formed the Movement"* edited by Kimberlé Crenshaw, Neil Gotanda, Gary Peller, and Kendall Thomas, 357-383, New York: The New Press, 1995
- Cullinan, Cormac, and Camila Zepeda Lizama, *"Recognizing the Rights of Nature: Lofty Ideal or Practical Reality?"* International Journal of Human Rights 25, no. 1 (2021): 22-41
- Davis, Angela Y., *"Women, Race, & Class"*, New York: Vintage Books, 1983
- Davis, David Brion, *"The Problem of Slavery in Western Culture"*, Oxford University Press, 1966
- De Feyter, Koen, and George Pavlakos, eds., *"The European Convention on Human Rights: A Commentary"*, Oxford University Press, 2020
- de Waal, Frans B.M., and Pier Francesco Ferrari, eds. *"The Primate Mind: Built to Connect with Other Minds"*, Harvard University Press, 2012
- De Waal, Frans, *"Are We Smart Enough to Know How Smart Animals Are?"*, W. W. Norton & Company, 2016
- DeGrazia, David, *"Taking Animals Seriously: Mental Life and Moral Status"*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996
- Dennett, Daniel, *"Consciousness Explained"*, Boston: Little, Brown and Co, 1991
- Dennett, Daniel, *"Kinds of Minds: Towards an Understanding of Consciousness"*, New York: Basic Books, 1996
- Donaldson, Sue, and Will Kymlicka. *"Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights"*, Oxford University Press, 2011.
- Drescher, Seymour, *"Abolition: A History of Slavery and Antislavery,"* Cambridge University Press, 2009
- du Plessis, Paul J., *"Legal History: Bridging the European and More Widespread Civil Law Traditions"*, European Review of Private Law 13, no. 3 (2005): 349-366
- Donovan, Josephine, and Carol J. Adams, eds., *"The Feminist Care Tradition in Animal Ethics: A Reader"*, Columbia University Press, 2007
- Dubois, Laurent, *"Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution"*, Belknap Press of Harvard University Press, 2004
- Engerman, Stanley L., and Seymour Drescher, eds., *"A Historical Guide to World Slavery"*, Oxford University Press, 1998
- Farm Animal Welfare Committee (FAWC), <https://www.gov.uk/government/groups/farm-animal-welfare-committee-fawc>

- Favre, David S., "*Animals: Welfare, Interests, and Rights*", 2nd ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2011
- Favre, David, "*Animal Law: Welfare, Interests, and Rights*", New York: Wolters Kluwer Law & Business, 2008
- Finley, Moses I., "*Ancient Slavery and Modern Ideology*", Penguin Books, 1980
- Francione, Gary L., "*Animals as Persons: Essays on the Abolition of Animal Exploitation*", Columbia University Press, 2008
- Francione, Gary L., "*Animals, Property, and the Law*", Philadelphia: Temple University Press, 1995
- Francione, Gary L., "*Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?*", Philadelphia: Temple University Press, 2000
- Francione, Gary L., "*Eat Like You Care: An Examination of the Morality of Eating Animals*", Exeter: Lantern Books, 2013
- Francioni, Francesco, "*Beyond State Sovereignty: The Protection of Cultural Heritage as a Shared Interest of Humanity*", *Michigan Journal of International Law* 25, no. 4 (2004): 1209-1228
- Franklin, Adrian, "*Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*", Sage Publications, 1999
- Fredrickson, George M., "*Racism: A Short History*", Princeton University Press, 2002
- Gagarin, Michael, and David Cohen, eds. «*The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*», Cambridge: Cambridge University Press, 2005
- Goodall, Jane, "*In the Shadow of Man*", Houghton Mifflin Harcourt, 2000
- Goodwin-Gill, Guy S., and Jane McAdam, "*The Refugee in International Law*", 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2007
- Gould, Stephen Jay, "*The Mismeasure of Man*", W.W. Norton & Company, 1981
- Greely, Henry T., "*The End of Sex and the Future of Human Reproduction*", Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016
- Gudynas, Eduardo, "*Rights of Nature and the Social Imaginary in Latin America*", *Perspectives on Global Development and Technology* 10, no. 3-4 (2011): 347-370
- Harper, A. Breeze, "*Sistah Vegan: Black Female Vegans Speak on Food, Identity, Health, and Society*", Brooklyn: Lantern Books, 2010
- Harris, D. J., Michael O'Boyle, and Colin Warbrick, "*Law of the European Convention on Human Rights*", 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014
- Harrison, A.R.W. "*The Law of Athens: The Family and Property*", Oxford: Clarendon Press, 1968
- Hochschild, Adam, "*Bury the Chains: Prophets and Rebels in the Fight to Free an Empire's Slaves*", Houghton Mifflin, 2005
- Islam, M. Shahidul, "*Legal Personhood of Nature and Rivers: A Critical Analysis*", *Journal of Environmental Law* 32, no. 1 (2020): 135-158
- Kant, Immanuel, "*Groundwork of the Metaphysics of Morals*", Translated by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1998
- Kauffman, Craig M., and Pamela L. Martin. "*Constructing Rights of Nature Norms in the US, Ecuador, and New Zealand*", *Global Environmental Politics* 17, no. 4 (2017): 43-62

- Kelch, Thomas G., "*Globalization and Animal Law: Comparative Law, International Law and International Trade*", Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011
- Korsgaard, Christine M., "*Fellow Creatures: Our Obligations to the Other Animals*", Oxford: Oxford University Press, 2018
- Kotru, Ruma. "*Flowing into the Future: The Ganges and the Whanganui*", *Environmental Law Review* 20, no. 1 (2018): 3-22
- Lesaffer, Randall, "*The Westphalian Peace Treaties and the Development of the Tradition of Great European Peace Settlements Prior to 1648*", *Grotiana* 21 (2000): 71-91
- Letsas, George, "*A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*", Oxford: Oxford University Press, 2009
- Marino, Lori, et al. "*Cetaceans Have Complex Brains for Complex Cognition*", *PLoS Biology* 5, no. 5 (2007): e139
- Mill, John Stuart, "*Utilitarianism*", edited by George Sher. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1979
- Mitchell C. Ben, "*What defines personhood? The distinct difference of humans*", the Ethics & Religious Liberty Commission, 2020, <https://erlc.com/resource-library/articles/what-defines-personhood/>
- Morsink, Johannes, "*The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*", Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999
- Naffine, Ngaire, "*Law's Meaning of Life: Philosophy, Religion, Darwin and the Legal Person*", Oxford: Hart Publishing, 2009
- Nibert, David, "*Animal Rights/Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation*", Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2002
- Nussbaum, Martha C., "*Beyond Compassion and Humanity: Justice for Nonhuman Animals*", In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, edited by Cass R. Sunstein and Martha C. Nussbaum, 299-320, Oxford University Press, 2004
- Nussbaum, Martha C., "*Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*", Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2006
- Nussbaum, Martha «*Δικαιοσύνη για τα ζώα, Η συλλογική μας ευθύνη*», Κάτοπτρο, μτφ. Μάμαλης Α., Καραμανλίδης Α., Αναγνωστόπουλος Α., Κατσαφούρου Ν., 2023
- Ovey, Clare, and Robin C.A. White., «*The European Convention on Human Rights*», 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2018
- Papadakis, Nikolaos, "*Greek Legal History*", Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2017
- Papadopoulou, Lefkothea N., "*Environmental Protection and the Greek Constitution: Ambition and Reality*", In *Environmental Law and Governance in the European Union*, edited by Panos Koutrakos and Maria Lee, 145-163, London: Hart Publishing, 2015.
- Parfit, Derek, "*Reasons and Persons*", Oxford: Oxford University Press, 1984
- Patterson, Orlando, "*Freedom in the Making of Western Culture*", Basic Books, 1991
- Patterson, Orlando, "*Slavery and Social Death: A Comparative Study*", Harvard University Press, 1982
- Peers, Steve, et al., eds., «*The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*», Oxford: Hart Publishing, 2014

- Perrakis, Stelios, "The Rights of the Unborn Child in Greek Law", *European Journal of Health Law* 7, no. 4 (2000): 369-376
- Plato, "Phaedo", Translated by G.M.A. Grube, In "Plato: Complete Works", edited by John M. Cooper, 49-100, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997
- Plato, "Republic", Translated by G.M.A. Grube, revised by C.D.C. Reeve. In "Plato: Complete Works", edited by John M. Cooper, 971-1223, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997
- Psychogiopoulou, Evangelia., "Integrating Cultural Sustainability in Environmental Policies: An Assessment of the Greek Legal Framework", *Journal of Arts Management, Law, and Society* 45, no. 2 (2015): 85-97.
- Rawls, John, "A Theory of Justice", Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971
- Regan, Tom, «The Case for Animal Rights», University of California Press, 1983
- Ruru, Jacinta, "Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017: The First Ecosystem to Be Legally Recognised as a Person", *Lewis & Clark Law Review* 22, no. 4 (2018): 787-811
- Ryder, Richard D., "Victims of Science: The Use of Animals in Research", London: Davis-Poynter, 1975
- Saini, Angela, "Superior: The Return of Race Science", Beacon Press, 2019
- Sands, Philippe, et al. «Principles of International Environmental Law», 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018
- Sartre, Jean-Paul, "Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology", translated by Hazel E. Barnes, New York: Washington Square Press, 1956
- Scott, Craig M., "Torture as Tort: Comparative Perspectives on the Development of Transnational Human Rights Litigation", Oxford: Hart Publishing, 2001
- Singer, P., Tse, Y.F., "AI ethics: the case for including animals", *AI Ethics* 3, 539–551, 2023
- Singer, Peter, "Animal Liberation", New York: HarperCollins, 1975
- Singer, Peter, *Η Απελευθέρωση των Ζώων*, μτφρ. Σταύρος Καραγεωργάκης, Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη, 2010
- Singer, Peter, "Practical Ethics", 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2011
- Spiegel, Marjorie, "The Dreaded Comparison: Human and Animal Slavery", Mirror Books, 1996
- Sunstein, Cass R., "Can Animals Sue?" In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, edited by Cass R. Sunstein and Martha C. Nussbaum, 251-267, Oxford University Press, 2004
- Sunstein, Cass R., and Martha C. Nussbaum, eds., "Animal Rights: Current Debates and New Directions", New York: Oxford University Press, 2004
- The Nonhuman Rights Project (NhRP), <https://www.nonhumanrights.org/>
- Thomas, Keith, "Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800", Penguin Books, 1984
- Thomas, Yan, "Fictio legis: The Legal and Moral Person in Roman Law", *Classical Antiquity* 33, no. 1 (2014): 109-147.
- Todd, Stephen C., "The Shape of Athenian Law", Oxford: Clarendon Press, 1993
- Tuck, Richard, "Natural Rights Theories: Their Origin and Development", Cambridge University Press, 1979
- UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Voulgaris, Nikolaos, "Legal Personality in Greek Law: Entities Beyond Individuals", Journal of Legal Studies 15, no. 29 (2014): 142-158

Waldstreicher, David, "Slavery's Constitution: From Revolution to Ratification", Hill and Wang, 2009

Warren, Mary Anne, "Moral Status: Obligations to Persons and Other Living Things", Oxford: Oxford University Press, 1997

Wise, Steven M., "Drawing the Line: Science and the Case for Animal Rights", Perseus Publishing, 2002

Wise, Steven M., "Nonhuman Rights to Personhood", Pace Environmental Law Review 30, no. 3 (2013): 1278-1300

Wise, Steven M., "Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals", Perseus Books, 2000

World Animal Protection "Universal Declaration on Animal Welfare"

https://www.worldanimalprotection.ca/sites/default/files/media/ca_-_en_files/case_for_a_udaw_tcm22-8305.pdf

Ελληνικός Αστικός Κώδικας, άρθρα 924 κ.επ., 1077 κ.επ.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2005

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1099/2009

N. 4830/2021 «Νέο πλαίσιο για την ευζωία των ζώων συντροφιάς – Πρόγραμμα "ΑΡΓΟΣ" και λοιπές διατάξεις»

N. 1197/1981 «Περί Προστασίας Ζώων»

N. 2017/1992 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των ζώων συντροφιάς»

N. 3337/2005 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των ζώων κατά τις διεθνείς μεταφορές»

Οδηγία 92/43/ΕΟΚ

Οδηγία 98/58/ΕΚ

Οδηγία 1999/22/ΕΚ

Οδηγία 2008/119/ΕΚ

Οδηγία 2008/120/ΕΚ

Οδηγία 2009/147/ΕΚ

Οδηγία 2010/63/ΕΕ

Οικουμενική Διακήρυξη για την Ευημερία των Ζώων (UDAW)

Σύμβαση της Βόννης

Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ)